

Yılmaz, Özgür, “Batum İngiliz Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino’nun 1841’de Batum’dan Erzurum’a Seyahati”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/18, ss.165-190.
DOI: 10.31765/karen.1244963

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

BATUM İNGİLİZ KONSOLOS YARDIMCISI FREDERİCK GUARRACİNO’NUN 1841’DE BATUM’DAN ERZURUM’A SEYAHATI*

Özgür YILMAZ**

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Prof. Dr.,
Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,
Samsun / TÜRKİYE
✉ ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr
ORCID : 0000-0002-1970-2315

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Batum, Konsolos Yardımcılığı, Frederick Guarracino, Konsolos Gezisi

Keywords: England, Batumi, Vice-Consul, Frederick Guarracino, Consular Journey

Öz: İngilizler 1830’lu yıllardan itibaren Anadolu’da tesis etmeye başladıkları konsolosluk ağı içinde Trabzon, Erzurum, Kayseri ve Samsun gibi önemli idari ve ticari merkezlerin yanında Batum’da da bir konsolos yardımcılığı açılmasına karar verilmiştir. Konsolosluk ağının bu genişleme sürecinde İngiliz hükümeti Maltalı bir Levanten tüccar olan Frederick Guarracino’yu konsolos yardımcısı olarak tayin etmiş ve Guarracino Nisan 1840’da Batum’a gelerek görevine başlamıştır. Ticaret yapma yetkisi ile tesis edilen Batum konsolos yardımcılığından İngiliz hükümetinin başlıca beklentisi bölgedeki İngiliz ticari çıkarlarının korunması ve genişletilmesiydi. Bundan dolayı Batum’da Guarracino’nun Batum’da geçirdiği altı yıllık görev döneminde en önemli amacı bölgedeki İngiliz ticaretini geliştirecek imkânlar elde etmesiydi. Görevinin önemli bir ayağını öncelikle Batum’daki ticari şartların iyileşmesini sağlamak teşkil etmekteydi. Diğer taraftan bu görevi kapsamında, bölgenin ticari kaynaklarını tespit etmek üzere seyahatlere çıkmak da vardı. Guarracino, bu amaçla Erzurum’daki amiri James Brant’ın talimatları doğrultusunda 1841’de biri Artvin’e diğeri de Erzurum’a olmak üzere iki gezi gerçekleştirdi. Bu seyahatlerinde geçtiği güzergâhlardaki ulaşım imkânlarını tespit ettiği gibi İngiliz mamulleri için pazar olanaklarını da tespit etmeye çalıştı.

THE JOURNEY OF THE BRITISH VICE-CONSUL IN BATUM, FREDERICK GUARRACINO, FROM BATUMI TO ERZURUM IN 1841

Abstract: The British decided to open a vice consulate in Batumi, as well as important administrative and commercial centers such as Trabzon, Erzurum, Kayseri and Samsun, within the consulate network which they started to establish in Anatolia since the 1830s. During this expansion of the consular network, the British government appointed Frederick Guarracino, a Maltese Levantine merchant, as vice-consul, and Guarracino came to Batumi in April 1840 and started his duty. The main expectation of the British government from the Batumi vice-consul, which was established with the authority to trade, was the protection and expansion of British commercial interests in the region. Therefore, the most important goal of Guarracino in Batumi during his six-year residence in Batumi was to obtain opportunities to develop British trade in the

Geliş Tarihi / Received Date: 31.01.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.06.2023

region. An important part of his mission was primarily to improve the commercial conditions in Batumi. On the other hand, within the scope of this duty, there were also travels to determine the commercial resources of the region. For this purpose, Guarracino made two trips, one to

Artvin and the other to Erzurum, in 1841, in accordance with the instructions of his superior in Erzurum, James Brant. He tried to determine the market opportunities for British products as well as determining the transportation possibilities on the routes he passed during these travels.

Giriş

Diplomasinin en önemli kurumu olan elçiliklere bağlı olarak gelişim gösteren konsoloslukların pek çok açıdan elçiliklere benzer tarafları olduğu söylenebilir. Her şeyden önce konsolosların da “atanmalarına gerekçe olan” özel durumlarına yönelik bazı özel görevler ve görev alanları söz konusuydu. Bu görev alanı konsolosluk kurumunun tarihsel gelişimi itibarıyla ticari, hukuki ve diplomatik bir evrim geçirerek bilhassa 19. yüzyılda oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Erken örnekleri itibarıyla bir Ortaçağ müessesesi olarak gelişme gösteren konsoloslukların temel misyonu deniz aşırı ticari yayılma döneminde tüccarların ticari ve hukuki çıkarlarını ülke dışında koruyacak hizmetleri icra etmektir. Bu ticari misyon bir Akdeniz kurumu olarak gelişme gösteren konsoloslukların en önemli faaliyet alanı olarak bazen devlet eliyle bazen de ticaret şirketleri vasıtasıyla konsolosluk ağının gelişmesine hizmet etmiştir. Bu ticari misyona özellikle Osmanlı İmparatorluğu’ndaki örneklerin de gösterdiği gibi zamanla daha da belirgin bir hale gelen “siyasi” bir misyon daha eklenmiştir. Bu şekilde konsolos ülkesinin sadece ticari değil aynı zamanda siyasi çıkarlarını da gözetken bir görevli haline gelmiştir. Konumuz açısından konsolosların ticari-iktisadi misyonlarına biraz daha ayrıntılı olarak bakıldığında konsolosların görev yaptıkları yerlerdeki tarımsal üretim potansiyelinden istifade etmek,¹ mensubu veya temsilcisi olduğu ülkenin vatandaşlarını ve ticaretini korumak, yerel yönetim ile iyi ilişkiler tesis etmek, bölgenin ticari ve iktisadi yapısı hakkında bilgiler toplamak,² ticaretin gerektirdiği unsurları tesis etmek gibi önemli görevleri vardı. Elbette bu geniş görevlerin konsolosların “sadece konsolosluk binasına kapanan” görevliler olmaları ile icra edilmesi mümkün değildi. Bundan dolayı konsolosların özellikle görev sahasında zaman zaman gezilere çıkarak amaçları için bilgiler toplaması da istenmekteydi. Mesela 1830’da vekâleten Trabzon’daki Fransız konsolosluğuna atanan Victor Fontanier’ye verilen talimatlarda, konsolos yardımcısının Fransız ticaretine Anadolu’da ve İran’da bir avantaj sağlayabilecek konularda hükümeti bilgilendirmesi ve bunun için Trabzon’un ve civar bölgelerin sunacağı ticari kaynakları tespit etmek üzere Erzurum ve civar yerlere seyahatler gerçekleştirmesi isteniyordu.³ Aynı dönemde bölgedeki İngiliz ticaretini geliştirmek misyonu ile Trabzon’a İngiliz konsolosu tayin edilen James Brant’a verilen talimatlarda da aynı hususlara değiniliyor ve konsolosun Rusya’nın 1826-1829 yılları arasında Osmanlılar ve İran ile yaptıkları savaşlar sonrasında İngilizlerin nüfuz bölgesine doğru genişlediğinden bahsedilerek bu genişlemenin Müslüman ve Hristiyan tüm bölge sakinlerinin zihinlerinde yaratacağı etkinin Osmanlı otoritesi açısından doğuracağı sonuçları izlemesi; bölgedeki Ermeni ve Laz nüfusun Rusya karşısındaki durumu, Rus yetkililerin Trabzon’daki ticari ve siyasi çıkarları hakkında tespitler yapması isteniyordu.⁴

Bazı konsolosluk merkezlerinin siyasi önemi ticari önemlerinden önde gelmekteydi. Bu gibi yerlerde konsolosların politik misyonları haliyle ön plana çıkmaktaydı. Mesela erken Tanzimat döneminde Erzurum’da görev yapan Wiett, konsolosluk misyonunun özellikle siyasi tarafının önemli olduğunu belirterek Erzurum’un bir ticaret şehri olmadığını, eyaletin Osmanlı-Rus ve İran sınırında yer alması, bölgedeki Kürt isyanları, Rusya’nın Hristiyanlar üzerindeki etki ara-

¹ Cassandra, 2012: 100.

² Yılmaz, 2016a: 87-120; Bilici, 2003: 58-59.

³ Fontanier, 2015: 13-75.

⁴ King, 2008: 219-220; Dönmez, 2019: 363-379.

yışı ve eyaletin dâhili durumunun bu konsolosluğun politik misyonunu öne çıkardığını belirtiyordu.⁵ Siyasi misyonları gereği konsoloslar, rakipleri olan diğer konsolosların faaliyetleri, Osmanlı yönetimiyle olan ilişkiler, vilayetlerin idaresi ve ülkedeki gayrimüslim tebaayı ilgilendiren meseleler, yaşanan karışıklık ve çatışmalar hakkında raporlar hazırlıyor ve bazı durumlarda bu konulara bizzat müdahil oluyorlardı.⁶ Konsoloslar bu konudaki istihbarat sağlamak için fırsat buldukça konsolosluk bölgelerinde geziler gerçekleştirmişler ve bu gezilere ilişkin raporlar hazırlamışlardır. Buradan da görüldüğü gibi konsolosluk bölgelerindeki ticari potansiyeli öğrenmek, bu bölgelerden ihracata konu olacak malları belirlemek ve buralara satılabilecek mallara yönelik araştırma yapmak için oldukça önemli olan konsolos gezilerinin politik ve idari bir yönü de vardı.

Yerel tarih açısından bakıldığında konsolosların bu geziler sonrasında hazırladıkları raporların oldukça kıymetli bilgiler ihtiva ettiği söylenebilir. Hatta bu raporlarda konsolosların gezdikleri yerlerin tarihlerinden ve geçmiş dönemlerindeki önemlerinden de bahsettikleri görülmektedir. Antikiteye meraklı olanlar antik eserleri inceleyip arkeolojik çalışmalar yapmışlardır.⁷ Bu şekilde gezdikleri bölgelerin tarihi hakkında bilgi sahibi olan konsolosların gezilen yerlerin geçmişi ve mevcut durumları arasında bir karşılaştırma yapma eğiliminde oldukları görülmektedir.⁸ Bu kıyaslamaların en önemli araçlarından biri olarak da demografik verileri bilhassa ifade etme gereği duyan konsoloslar demografik durumdaki değişimleri ilerleme veya gerilemenin bir göstergesi olarak dikkate almışlardır.⁹ Bu tarihi anlatılardan sonra konsolosların, şehir tasvirini daha canlı bir hale getirmek için ziyaret edilen şehir veya kasabaların görüntüsü, yerleşimi ve şehrin büyüklüğü gibi fiziki özellikler üzerinde durdukları görülmektedir. Bu anlatılarda konsoloslar kasaba ve şehirlerin silüetine, kalesine, çarşı ve pazarların konumuna değinerek bu doku üzerindeki iktisadi faaliyetlerden özellikle bahsediyorlardı.¹⁰ Bunun yanında şehirlerin yapısını etkileyen deprem ve yangın gibi afetler de anlatılar arasına yer almaktaydı.¹¹

Ticari amaçlarla yapılan konsolosluk gezilerinde haliyle konsolosların en çok eğildiği konular ticaret ve ticareti ilgilendiren hususlar olmuştur. Bunu 1830'lu yıllarda Anadolu'da tesis edilen İngiliz konsolosluk ağına ilişkin örneklerden de görmek mümkündür. Bu dönemde Anadolu'daki ticari potansiyeli tespit etmeye çalışan İngiliz konsoloslar en küçük biriminden şehirlere kadar iktisadi durum hakkında mutlaka bir değerlendirme yapma gereği duymuşlardı. Bu değerlendirmelerde ulaşım imkânları, gümrük politikaları ve ticari altyapı gibi ticaretim maruz kaldığı şartlar, bölgelerin ticari önemi, piyasada hâkim olan mallar, çarşı ve pazarların durumu, rakip ülkelerin ticari potansiyeli ve tarımsal potansiyel, rekolte değerleri ve bunlarda görülen değişimler ön plana çıkmaktaydı.¹² Bunu Batum İngiltere Konsolos Yardımcısı Frederick Guarracino'nun gezi raporlarında da bunu görmek mümkündür. Guarracino, 1841'de Batum'dan Çoruh Vadisi boyunca Artvin'e yaptığı seyahatinden bahsederken özellikle piyasadaki Avrupa mamullerine değinmişti. Piyasada satılan ürünlerin İngiliz malı tekstil ürünleri veya İngiliz ipliğinden yapılan ürünler olduğunu belirten konsolos, Rusların Gürcistan'da Avrupa mamullerine getirdikleri yasağın Artvin'in ekonomisini olumsuz etkilediğinden bahsetmiştir.¹³ Diğer bir İngiliz konsolos Suter, Tokat'taki boya ve basmahanelerden bahsederken kullanılan çivit ve tekstil ürünlerinin İngiliz mamulleri olduğundan ve piyasada İngiliz mamullerine olan talepten bahsediyordu.¹⁴ Konsoloslar piyasadaki hâkim malları belirtmelerin yanında, ziyaret

⁵ Yılmaz, 2018: 118-143.

⁶ Şenişik, 2011: 48; Kocabaşoğlu, 2004: 179-212; Adıtatır, 2011: 4.

⁷ Fourcade, 1811: 30-58.

⁸ Taylor, 1865: 21-58; Vural, 2009: 211-219.

⁹ McCarty, 2002: 89; Brant, 1841: 198-200; Fontanier, 1832: 68-82; Guarracino, 1845: 300.

¹⁰ Suter, 1840: 440; Brant, 1841: 199; Fontanier, 1832: 75; Ersoy, 1964: 240-241.

¹¹ Fontanier, 1832: 75; Yılmaz, 2016b: 150-167; Suter, 1840: 440.

¹² Brant, 1841: 216.

¹³ Guarracino, 1845: 301; Guarracino, 2013: 233-242.

¹⁴ Suter, 1840: 436-440.

edilen bölgelerin üretim ve ihracat potansiyeline de önem veriyorlardı. Guarracino, bölgede sınırlı tarım alanı nedeniyle hayvancılık ve tarımsal üretimin yapılamayacağını, dolayısıyla bölgenin ticari açıdan önemli bir kaynak sunmadığı sonucuna varıyordu.¹⁵ Suter, Amasya'da elde edilen ipeklilerin İngiliz piyasası için uygun olmadığını ve büyük oranda Halep, Şam ve İstanbul piyasasında müşteri bulunduğunu belirtiyordu.¹⁶

Konsolosların ticaret ile ilgili değerlendirmelerinde ulaşım ve ulaşım altyapısı önemli bir yer teşkil etmekteydi. Ticari potansiyelin gelişiminin önünde en önemli faktör olarak ulaşım olanakları konsoloslar tarafından özellikle vurgulanmaktaydı. Kıyı yerleşim yerleri için liman olanakları ön plandayken iç kısımlardaki bölgeler için kara yollarının durumu dikkat çekmekteydi.¹⁷ Guarracino'nun halefi olarak Batum'da görev yapan Holmes, Erzurum'dan Kars'a yaptığı seyahatine ilişkin raporunda Kars'ın üretim potansiyelinin arttırılması için öncelikle Kars-Batum yolunun yapılması gerektiğini, aynı çalışmanın Samsun'u iç kısımlara bağlayan yolda da yapılması halinde Osmanlı Devleti'nin hububat konusunda dışa bağımlılıktan kurtulacağını ve iç kısımlardaki tarımsal üretim merkezlerinin zenginleşeceğini belirtiyordu.¹⁸ Guarracino da Artvin'e yaptığı yolculuğunda yüklü bir atın bile geçmekte zorlandığı yolların yetersizliğine işaret ediyordu. Hem Guarracino hem Brant bu yetersiz kara ulaşımına karşın Çoruh Nehri üzerinden bir taşımacılığın olabirliğine de değinmekteydi. Bu konsoloslara göre Artvin'den Batum'a sandallarla üç günde gidilebilirken tersine bir yolculuk sekiz on gün arasında sürmekteydi. Bunun yanında suyun debisi ve nehrin yatağının kayalık yapısı daha büyük gemilerin kullanımına uygun değildi.¹⁹

Birer seyahat yazısı olmaları itibarıyla konsolos gezi raporlarında önemli coğrafi bilgilerin de olduğu görülmektedir. Bu raporlarda ulaşım ağlarından yol güzergâhlarındaki coğrafi yapıya ve yer altı ve yer üstü kaynaklarına kadar pek çok konuda ilginç detaylar aktarmaktadır. Mevcut haritaların doğruluğunun da tespit edildiği bu gezilerin önemli bir amacı da bölge coğrafyasının anlaşılmasıydı.²⁰ Guarracino'nun seyahatlerinde görüldüğü gibi, alternatif rotalar da takip edilmişti. Guarracino'nun Batum'dan biri Çoruh vadisi boyunca Artvin'e; diğeri de yine Batum'dan Acara, Ardahan üzerinden Erzurum'a yaptığı seyahatlerinin amacı bu yol güzergâhlarını tanımak ve ulaşım imkânlarını incelemektir. Bu bakımdan özellikle Çoruh Nehri'nin yaz ve kış derinlikleri ile nehir üzerinde buharlı gemilerin işleyip işlemeyeceğine dair değerlendirmeler yapmıştı.²¹ Suter ise Erzurum'dan Sivas, Tokat ve Samsun üzerinden Trabzon'a olan yolculuğunda geçtiği bölgelerin coğrafi yapıları hakkında önemli detaylar aktarmıştır. Burada yolun geçtiği arazinin yapısı, bazı önemli akarsular, bunların üzerinde bulunan köprüler gibi ulaşımı ilgilendiren önemli konularda bilgiler vermiştir. Hatta bu konuda bazı konsoloslar seyahat güzergâhlarına dair mesafe cetvelleri hazırlamış, bu cetvellerde yerleşim yerleri arasındaki yol mesafeleri, yolun yapısı, menzil olup olmadığını da not etmişlerdir.²² Anadolu'da pek çok seyahat gerçekleştiren Brant'ın Anadolu'nun coğrafyası hakkında önemli ayrıntılar verdiği görülmektedir. Bu gezilerinde Brant, Anadolu'daki önemli akarsular, dağ sıraları, yükseklikler ve sahil kesimini iç kısımlara bağlayan önemli geçitler hakkında bilgiler vermiştir.²³

1. Batum'da İngiliz Konsolosluğunun Tesis Edilmesi

1838 Ticaret Antlaşması'yla İngiltere Osmanlı ülkesinde en imtiyazlı devlet olduğu gibi 1841 Boğazlar Sözleşmesi'yle de yeni bir tehdit olarak görmeye başladığı Rusya'nın Boğazlara ilişkin planlarına set çekmeyi başarmıştı. İngiltere'nin XIX. Yüzyılın geri kalan dönemindeki siyaseti

¹⁵ Guarracino, 1845: 303-304.

¹⁶ Suter, 1840: 442.

¹⁷ Fontanier, 1832: 68-82.

¹⁸ Ersoy, 1964: 244-245.

¹⁹ Guarracino, 1845: 303-304; Brant, 1841: 193.

²⁰ Washington- Hamilton, 1839: xiii-xxii.

²¹ Guarracino, 1845: 300.

²² Suter, 1840: 438-445; Brant, 1841: 222.

²³ Brant, 1836: 187-223; Brant, 1840: 341-434; Türkçesi için bkz. Brant, 2014.

bu iki alandaki üstünlüğünü muhafaza etmeye yönelik olarak şekillendi. Diğer bir ifadeyle, İngilizlerin Osmanlı siyaseti; yüzyılın ilk çeyreğinde Fransa'yı, sonrasında ise Rusya'yı kontrol altında tutmak için Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak bölgedeki varlığını sürdürmesine yönelik politikalar takip etmeye dayanmıştır. Bu siyaset çerçevesinde İngiltere bir taraftan 1830'lu yıllarda Kafkasya'da Rusya karşıtı bir siyaset izlerken²⁴ Kuzeydoğu Anadolu ile ilgilenmeye başlamış ve siyasi olarak Rusya faktörüne; ticari olarak da İran transit ticaretine yönelik bir politika geliştirmiştir. Bölgedeki İngiliz konsolosluk ağının kurulmasına vesile olması itibarıyla İngilizlerin ticari planları oldukça önemliydi. 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı sınırları içinden İran'a yönelik kârlı bir ticaret yapılacağına yönelik planlar dikkatleri bu tarafa çekmişti.²⁵ İngiliz planlarının uygulamaya konulması açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması sonrasında boğazlardan serbest geçiş ilkesinin belirlenmesi ile Karadeniz'deki ticari faaliyetler de belirgin bir şekilde artış gösterdi.

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik İngiliz siyaseti aynı zamanda ülkenin kaynaklarından en iyi bir şekilde istifade etmeyi de amaçlamaktaydı. Bu da haliyle etkin bir ticari yayılmaya ve konsolosluk ağına bağlıydı. Bu siyaset için Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ve İstanbul'daki Büyükelçi Lord Stratford Canning Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz konsolosluk ağının gelişmesini gerekli görmüşlerdi.²⁶ İngilizlerin bu yeni konsolosluk ağından beklentileri ticari olduğu kadar siyasi açıdan da önemliydi. Osmanlı Devleti üzerindeki Fransız ve Rus tesirini bertaraf etmeye odaklanan bu siyasette İngiliz konsoloslar adeta siyasi gözlemciler olarak ayrı bir misyon yüklenmişlerdi. Bu açıdan Kuzeydoğu Anadolu'da İngiliz siyasetine yön veren James Brant'ın etkisi ön plana çıkmaktadır. İngiliz hükümetine sunduğu teklifler ile 1830'da Trabzon'a İngiliz konsolosluğuna atanmayı başaran James Brant İran transit ticareti için konsolosluk ağının Erzurum'a kadar genişletilmesini talep etti. Ancak bu talepler 1836'ya kadar karşılık bulmadı. Yine de Brant ticaret yapma hakkı ile yerleştiği bölgede İngiliz ticaretini geliştirmeye devam etti. Ayrıca yukarıda da görüldüğü gibi bölgedeki ticari olanakları tespit etmek üzere Anadolu ve İran'da çeşitli seyahatler gerçekleştirdi. İngiliz hükümeti nezdindeki çabaları sayesinde Nisan 1836'da Erzurum'da İngiliz konsoloslukunu kurma yetkisini aldı.²⁷ Ne var ki Erzurum İngilizler için son mahal olarak kalmadı. Brant'ın Erzurum'a gitmesiyle Trabzon'daki konsolosluk muhafaza edildi ve Brant'ın Trabzon'da bulunmadığı dönemlerde yerine vekâleten bakan Henry Suter, Trabzon Konsolos Muavinliğine tayin edildi. Zira Brant 1835'te Suter ile ortaklık tesis ederek James Brant & Co adlı bir şirket kurmuştu. Aynı şekilde bölgede değişik zamanlarda konsolosluk görevinde bulunacak olan Stevens Biraderlerle de bu dönemde ortaklık tesis edildi.²⁸

1840'lı yıllar Brant'ın planları ve tavsiyeleriyle yeni konsoloslukların açıldığı bir dönem oldu. Bunlardan ilki Batum konsoloslukuydu. Frederick Guarracino'nun Kasım 1839'da Batum'a konsolos yardımcısı olarak atanmasına karar verildi ve konsolosluk 1840'da açıldı. Brant 1841'de İngiliz ticaretini daha da genişletmek için Kayseri'de bir konsolosluk açmayı teklif etti. Samsun ve Tarsus'a bağlı bu yeni konsolosluk için Trabzon Konsolos Muavini Henry Suter'i teklif etti. Palmerston bu talebi de makul buldu ve Kayseri'de bir konsolosluk kurarak Suter'i konsolos olarak atadı.²⁹ Bu dönemde İngiliz ticareti için yükselen önemi sayesinde Samsun da İngilizlerin dikkatini çekmeye başladı. Ancak bu plan 1841'de gerçekleşebildi ve Brant, İran ticareti için işbirliği halinde olduğu Richard White Stevens'i da Samsun'a konsolos olarak atanmasına vesile oldu.³⁰ Brant, Christian Anthony Rassam'ın da 1839'da Musul'a konsolos olarak atanmasını

²⁴ Aydın, 2017: 37-53.

²⁵ Issawi, 1970: 19; Turgay, 1983: 300.

²⁶ Dönmez, 2019: 364-365.

²⁷ Dönmez, 2019: 371.

²⁸ Watkinson, 2018: 64.

²⁹ Kartın, 2020: 69; Kocabaşoğlu, 2004: 56-57.

³⁰ Yılmaz, 2014a: 64.

sağlamıştı. Brant vasıtasıyla atanan tüm bu konsolosların ticaret yapma yetkisi vardı.³¹ Böylece, Brant'ın çabalarıyla Trabzon, Erzurum, Batum, Kayseri ve Samsun'da İngiliz konsolosluklarının tesis etme süreci imparatorluğun diğer yerlerinde, Rumeli'de, Akdeniz kıyılarında ve Ortadoğu'da aynı şekilde devam ediyordu. Bu dönemde 1838'de Bursa ve Tarsus, 1839'da Musul, 1841'de Bağdat ve 1842'de Antalya'da İngiliz konsoloslukları açılmıştı. Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsolosluk birimlerinin sayısı 1825'te 13 iken 1834'te 19'a ve 1846'da 36'ya yükseldi. Bu sayı başkonsoloslar, konsolosluklar, konsolos yardımcılar ve konsolosluk acenteleri olmak üzere 1852'de daha da artarak 51'e; yüzyılın ikinci yarısında ise 71'e yükseldi.³²

2. Frederick Guarracino'nun Batum Konsolos Yardımcılığı

Brant'ın şekillendirdiği İngiliz planları açısından Batum, diğer konsolosluklar içinde belki de ticari potansiyeli açısından en küçük yerd. Öyle ki Batum İngiliz konsolosluğunun tesis edildiği 1840'lı yıllarda Batum küçük bir sahil kasabası görünümündeydi ve yılın önemli bir kısmında da kasabadaki sağlıklı iklimden dolayı tüccarların büyük bir kısmının kasabadan Hopa'ya veya daha yüksek yerlere çekilmek zorunda olduğu bir yerd. Diğer taraftan, ticari potansiyel açısından bakıldığında yerel ürünler açısından piyasaya sunabileceği oldukça az ürüne sahipken İngiliz malları için makul bir pazar imkânları açısından değerlendirildiğinde ise Batum ve çevresinin sınırlı nüfusu, alım gücünün düşüklüğü ve bölgedeki ulaşım imkânlarının yetersizliği itibarıyla İngiliz müteşebbislere çok fazla sunabileceği bir şey olmayan bir alandı.³³ Ne var ki Brant'ın bölgedeki konsolosluk ağını genişletirken İngiliz makamlarına sunmuş olduğu "siyasi ve ticari" çerçevesinde Batum da önemli bir yer teşkil ediyordu. Brant 1835'te bölgede yaptığı geziler ile Batum ve çevresinin sahip olduğu stratejik önemi görmüş ve burada bir konsolosluk için İngiliz hariciyesini ikna etmişti. Böylece İngiliz hükümeti, Kafkasya'daki meseleler ile uğraştığı 1837'de³⁴ Batum'da bir İngiliz konsolosluğunun kurulmasını kabul etmiş ve uygun bir aday bulması konusunda James Brant'ı görevlendirmişti.³⁵ Brant da Batum gibi hiçbir konsolosluk görevlisinin tercih etmek istemeyeceği bir yer için bölgeye olan yakınlığı itibarıyla Trabzon'daki meslektaşısı Henry Suter'in yardımına başvurdu. Suter'e göre Batum'da görevlendirilecek bir İngiliz konsolosu Gürcistan'daki gelişmelerin, Rusların Kafkasya ve Abhazya'daki harekâtlarının takibi açısından önemli bir görev icra edebilirdi.³⁶ Bu doğrultuda İngiliz hariciyesi de daha 1837'de Batum'da görevlendirilecek olan konsolosun ticari misyonundan ziyade siyasi misyonunun daha fazla önemi olduğunu ifade etmiş ve konsolosluğun asıl kuruluş gayesini ortaya koymuştu.³⁷

Suter'in tavsiyeleri ile Batum konsolosluğu için belirlenen aday diplomatik kariyerinin henüz başında ve oldukça genç bir yaşta olan Frederick Guarracino'ydu.³⁸ Ancak Guarracino'nun Batum'a atanmasını sağlayacak bağlantıları ve tecrübeleri vardı. Trabzon'daki İngiliz konsolos yardımcısı Henry Suter, Guarracino'nun dayısıydı. Guarracino, 18 ay boyunca Trabzon'daki konsoloslukta, 4 ay kadar da Erzurum'da James Brant'ın maiyetinde görev yapmıştı.³⁹ 1838'de

³¹ Berridge, 2009: 79, 292-294.

³² Yılmaz, 2022: 110-120; Kocabaşoğlu, 2004: 34, 54-58; Görür, 2001: 152.

³³ Yılmaz, 2022: 69-77.

³⁴ Aydın, 2017: 51-53.

³⁵ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 139-140.

³⁶ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 146-149.

³⁷ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 150-152.

³⁸ Batum'daki konsolosluğu açan Frederick Guarracino, 1819'da Domenico Guarracino and Isabella Eliza Suter'in çocukları olarak 1819'da Korfu'da dünyaya gelmiş ve Malta'da 1889'da ölmüştür. Oldukça genç bir yaşta, 20 yaşında diplomatik kariyerine başlayan Guarracino'nun İngiliz arşiv belgelerine göre, Fransızca, İtalyanca bildiği, Modern Yunanca okur-yazar olduğu ve bu dilleri konuşabildiği; Türkçe konuşabildiği ve Gürcistan lehçesini anlayacak derecede bir yabancı dil bilgisine sahip olduğu görülmektedir. Guarracino'nun konsolosluk kariyeri Batum'a vice-consul, yani konsolosluk yardımcısı olarak atanmasıyla başlamış ve daha sonra aynı görevle Samsun'a nakledilmiştir. 1859-1860 yıllarında İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinde baş tercüman olarak görev yaptıktan sonra 1860'ta Girit Konsolosluğu'nda görevlendirilmiştir. Guarracino, daha sonraki görevlerinde İstanbul'da konsolosluk görevlerinde bulunmuştur. Yılmaz, 2022: 124; Kartın, 2020: 303.

³⁹ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 157-161.

Lazistan sahillerinde incelemeler yapmak üzere bölgeye gelen Glascott'un maiyetinde, Henry Suter'in talimatı ile görev almıştı.⁴⁰ Buradan hareketle Batum'da görevlendirilecek bir İngiliz konsolosluk görevlisi olarak, James Brant'a göre "bölgeye aşinalığı" itibarıyla en uygun aday Frederick Guarracino'ydu. Brant'ın ifadesiyle, genç yaşına rağmen aldığı eğitim ve yatkınlığı itibarıyla İngilizlere benzeyen Guarracino "yapı itibarıyla kuvvetli, mizaç olarak da zeki" birisi olarak konsolosluk görevini icra edebilecek yetkinlikte biriydi.⁴¹

Konumuz açısından bakıldığında asıl önemli olan Guarracino'nun hangi vazifeler ile Batum'a gönderildiği idi. Bu görevleri tam olarak James Brant'ın, Guarracino'ya verdiği 1 Nisan 1840 tarihli konsolosluk talimatları içinde görmek mümkündür. Bu talimatlara göre İngiliz hükümetinin, Guarracino'yu Batum'a tayin etmesinin temel amacı "çevre bölge ve eyaletlerde vuku bulan ve siyasi ve sosyal açıdan mevcut koşulları değiştirebilecek derecede önemli her bir gelişmeye dair hızlı ve doğru bilgiler elde etmektir". Bu görevi çerçevesinde Guarracino, hem Osmanlı hem de Rus tarafında vuku bulan önemli gelişmelere dair bilgiler elde etmek için çalışacaktı.⁴²

Konsolosun bir diğer önemli görevi de İngiliz ticaret ve denizciliğinin gelişmesini sağlamak ve ikamet yeri olan Batum'un daha müreffeh ve medeni bir yer haline gelmesi için çabalamaktı. Bu amaçların yerine getirilmesi için konsolosa ticaret yapma hakkı verilmişti. Buna göre yeni Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması istisnasız her bir Türk ürününe ihracat serbestisi getirmişti. Bundan dolayı Guarracino, Batum ve çevresinden ihracata konu olacak yeni ürünleri bulacak ve bunların ticaretini yapacaktı. Diğer taraftan bölgesinde İngiliz ürünlerine yeni pazarlar aramak için çabalayacaktı. Bu şekilde Guarracino, sadece kendi ticaretini geliştirmeyecek aynı zamanda "Majestelerinin hükümetinin de çıkarlarını" Batum'da gözetmiş olacaktı. Batum'un sağlıklı mevsimi olan temmuz, ağustos ve eylül aylarında izinli olarak Batum dışında ikamet hakkı verilen Guarracino, izinli olduğu dönemde Batum ve Kars arasındaki bölgeye seyahat gerçekleştirerek bölgenin kaynaklarını keşfedecekti. Bu seyahatinde önemli gördüğü, İngiliz ürünlerine talep oluşma potansiyeli olan ve yerel ürünlerin alınabileceği her bir yerleşim yerine uğrayacaktı. Bu ziyaretlerinde Batum'da İngiliz konsolosu olarak atandığını halka duyuracak ve halk ile ticaret yapma isteğini onlara gösterecekti. Konsolos yerli halkın taleplerini de dinleyecek ve hangi tür ürünler satabileceklerine dair bilgi alacaktı. Brant'ın talimatlarına göre konsolosun bu gezileri kendi ticareti için önemli olduğu kadar bölgenin coğrafyası, siyasi ve ticari durumunun da öğrenilmesini sağlayacaktı. Bu seyahatlerde konsolos ticaret açısından bölgenin yapısı, ticaret verileri, yollar ve mesafeler hakkında bilgiler de derleyecekti. Brant bu talimatlarda konsolosun özellikle Çoruh Nehri üzerinden Artvin'e bir gezi yapmasını istiyordu. Bu gezinin amacı nehrin taşımacılığa uygun olup olmadığını tespitiydi. Aynı şekilde, bölgeden elde edilebilecek keresteye dair bilgiler toplaması da isteniyordu.⁴³

Guarracino'nun Batum'daki bir diğer görevi Batum ve Çürüksu'nun ağa ve beyleriyle iyi ilişkiler tesis etmektir. Yine Çürüksu'ya giderek bu dönemde Erzurum Eyaleti'ne bağlı olan kasabaların beylerine, Çürüksu'nun kendi konsolosluk bölgesinde olduğunu anlatacaktı. Konsolosun yazışmaları Trabzon üzerinden İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne doğru olacaktı. Ancak ilginç bir gelişme olması durumunda bunları ulaklar vasıtasıyla Erzurum'a gönderecekti. Brant, Batum'un sağlıklı mevsiminden dolayı konsolosun kasabada kalamadığı dönemde yakın civarda bir köyde ikamet edebileceğini de ifade etmişti. Brant bu talimatlarda genç konsolosa son olarak "böylesine erken bir yaşta, bu kadar önemli bir görevi yerine getirmeniz konusundaki tavsiyemi haklı çıkaracağınızdan eminim ve Majestelerinin hükümetinin gayretiniz ve zekânızdan

⁴⁰ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 112-113.

⁴¹ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 157-161.

⁴² Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 165-166.

⁴³ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 166-167.

memnun olacağına inanıyorum” diyerek bu zor ve yeni görevinde Guarracino’ya olan güvenini ifade etmekteydi.⁴⁴

Guarracino, Nisan ayının başında da yukarıda özetlenen James Brant’ın talimatlarını ve Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki yeni sözleşmenin nüshasını aldı. Bu talimatlar uyarınca Guarracino bir an evvel görev yerine gidip konsolosluğu tesis ettikten sonra Batum ve çevresi hakkında mümkün olduğu oranda bilgiler toplamaya ve ticaret yapma yetkisi ile bölgedeki İngiliz ticaretinin gelişmesini sağlamaya çalışacağını ifade etmekteydi.⁴⁵ Brant’ın talimatlarına uygun olarak Guarracino sağlıklı mevsimden dolayı izinli olduğu dönemi Batum ve Kars arasındaki bölgenin keşfedilmesi için harcayacak olduğunu belirtmekteydi. Brant’ın bu konudaki talebi boşuna değildi; zira Guarracino’nun gezmeyi amaçladığı güzergâh Brant’ın 1835 ve 1838 yıllarında inceleme fırsatı bulamadığı Batum-Artvin ve Batum-Erzurum güzergâhlarıydı. Konsolos bu şekilde özellikle Çoruh Nehri’nde yapılan taşımacılık ve diğer hususlar hakkında bilgiler toplamaya çalışacağını ifade etmişti. Yine talimatlara uygun olarak konsolosun Batum’daki diğer bir önemli görevi de bölgenin idaresi hakkında bilgiler toplamak ve özellikle de Gürcistan sınırı ile ilgili gelişmeleri takip etmektir.⁴⁶

Bu beklentilere rağmen Guarracino, Batum’da kaldığı 1840’ın Nisan-Haziran ve Ekim-Aralık döneminde çok fazla bir aktivite gerçekleştiremedi. Öyle ki konsolosun açıldığı dönemin Aca-ralı Kör Hüseyin Bey’in isyanına denk gelmesinden dolayı Batum ve çevresinde tam bir karmaşa hâkimdi.⁴⁷ Bu kısa süreli ikamet nedeniyle Guarracino 1840’da İngiliz Elçiliğine sadece 13 rapor gönderebilmişti.⁴⁸ Batum’dan Artvin’e ve Erzurum’a planladığı gezileri ise ancak bir yıl sonra gerçekleştirme imkânına sahip olabildi. Arşiv belgelerindeki bilgilere göre Guarracino’nun 1841’de gerçekleştirdiği seyahatlerden ilki Batum’dan Artvin’e kadar Çoruh Vadisi boyunca yapmış olduğu seyahattir. Seyahatine ilişkin notları ayrı bir rapor haline getiren Guarracino bu raporda Batum’dan tam olarak hangi tarihte ayrıldığını veya kasabaya tam olarak ne zaman döndüğüne ilişkin bir bilgi vermemiştir.⁴⁹ Ancak verdiği bilgilerde hareketle konsolosun seyahat dönemini tahmin etmek mümkün görünmektedir. Bu bağlamda Artvin’den bahsederken Şubat ayında Yusuf Bey’in halktan aşırı vergi almasından kaynaklanan sorunların buraya yaptığı ziyarete yakın zamanda gerçekleştiğinden bahsetmesi ve kar erimelerinden dolayı Çoruh Nehri’nin derinliğinin yükseldiğini belirtmesi Batum’dan Artvin’e kara yolu ile dönüşte de Çoruh Nehri üzerinden tekne ile yapılan bu yolculuğun 1841’in bahar döneminde yapıldığını göstermektedir. Nitekim Fransız askeri arşivinden tespit edilen ve seyahatin güzergâhını gösteren haritada seyahatin Nisan 1841’de yapıldığı belirtilmektedir.⁵⁰

Bu seyahatinde Guarracino’nun izlemiş olduğu güzergâh tespitlerimize göre daha önce başka görevliler tarafından tercih edilmeyen oldukça farklı bir rota idi. Batum’dan Çoruh Vadisi boyunca Artvin’e kadar devam ettiği anlaşılan bu seyahatte Guarracino muhtemelen Batum’un Çoruh yolu ile iç kısımlar ile olan bağlantı olanaklarını tespit etmeye çalışmıştır. Batum’dan Çoruh yolu ile Artvin’e giden iki yol olduğunu belirten konsolos bunlardan Çoruh’un sol tarafında kalanını tercih etmiştir. Yol boyunca Erge, Mürüvet üzerinden Maradit’e varmıştır. Daha sonra buradan Hebba (Karşıköy), Kadapha (Çavuşlu), Mirkuvet (Dikiciler) üzerinden Borçka’ya gelmiştir. Borçka hakkında bilgiler veren Guarracino Borçka’dan yine Çoruh vadisini

⁴⁴ Adjara and the Ottoman Empire, 2003: 167-171.

⁴⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 223/2.

⁴⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 223/2.

⁴⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 195/179; Yılmaz, 2014b: 616-626

⁴⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 195/179.

⁴⁹ Guarracino, 1845: 301; Guarracino, 2013: 233-242.

⁵⁰ Haritanın orijinali İngilizcedir ve Guarracino tarafından hazırlanmış ve anlaşılmaktadır. Harita Erzurum Fransız konsolosu Charles Alexandre de Challaye tarafından 15 Şubat 1855 tarihli bir yazıya ek olarak Fransız genelkurmayına gönderilmiştir. Konsolos Challaye bu haritayı muhtemelen Erzurum’daki İngiliz meslektaşısı James Brant’tan temin etmiş olmalıdır. Harita aynı zamanda Guarracino’nun Erzurum’a olan seyahat rotasını da göstermektedir. SHD, L’État-major de l’armée de Terre, 1622. Turquie, 1855-1865; Harita için bkz. Ek 1.

takip ederek Dampal (Ambarlı) üzerinden Artvin'e ulaşmıştır. Guarracino raporunun geri kalanını Livane Sancağı'nın baş şehri olan Artvin üzerinde değerlendirmelere ayırmış ve kasabanın nüfusu, pazarı, piyasada olan ürünler, ticaret, yörenin arazi yapısı, idaresi hakkında bilgiler vermiştir. Burada konsolosun en çok üzerinde durduğu bölgenin ticari imkânları olmuştur. Guarracino, bölgede sınırlı tarım alanı nedeniyle hayvancılık ve tarımsal üretimin yapılamayacağını, dolayısıyla bölgenin ticari önemli bir kaynak sunmadığı sonucuna varıyordu.⁵¹

Guarracino Artvin'e yaptığı yolculuğun bir diğer amacı bu yolu tanımak ve ulaşım imkânlarını incelemektir. Bu bakımdan özellikle Çoruh Nehri'nin yaz ve kış derinlikleri ile nehir üzerinde buharlı gemilerin işleyip işlemeyeceğine dair değerlendirmeler yapmıştı. Karayolu ile giderek yolların durumunu bizzat gören konsolos yüklü bir atın bile geçmekte zorlandığı yolların yetersizliğine işaret ediyordu. Guarracino bu yetersiz kara ulaşımına karşın Çoruh Nehri üzerinden taşımacılığın yapılabileceğini belirtmekteydi. Buna göre Artvin'den Batum'a sandallarla üç günde gidilebilirken tersine bir yolculuk sekiz-on gün sürmekteydi. Bunun yanında suyun debisi ve nehrin yatağının kayalık yapısı daha büyük gemilerin kullanımına uygun değildi. Batum'a dönüş yolunda nehir yolunu tercih eden konsolos Artvin-Batum arasında işleyen tekneler ve yükleri hakkında da bilgiler vermektedir. Asıl önemlisi konsolosun, nehrin debisi nedeniyle buharlı gemilerin kullanımına uygun olmadığını ve yörenin ticari açıdan önemli bir ürün sunmadığına yönelik tespitleriydi. Yine de Batum ve civarının önem kazanması için İstanbul-Batum arasında buharlıların işleminin önemli katkılar yapacağını ifade etmekteydi. Özetle Guarracino'nun seyahatinin bölgenin ulaşım ve ticaret imkânlarının tespiti için yapılan bir gezi olduğu ve James Brant'ın taleplerini karşıladığı söylenebilir.⁵²

3. Guarracino'nun Batum'dan Erzurum'a Seyahati ve Raporu

Guarracino, bahar döneminde Artvin'e geçekleştirdiği geziden sonra daha geniş ikinci bir seyahate çıkmıştır. Ancak konsolosun bu seyahatinin, Batum'dan ayrıldığı izin dönemine denk geldiği için biraz daha uzun sürdüğü görülmektedir. Batum'dan Artvin'e yaptığı seyahate ilişkin raporunda da görüldüğü üzere, konsolos bölgedeki önemli yerleşim yerlerini, aralarındaki mesafeyi, yolların durumu, köy veya kasabaların nüfusunu ve ekonomik durumlarına ilişkin gözlemler yapmıştı. Elbette bu gezinin amacı bölgedeki ticari potansiyelin ve bunun bağlı olduğu koşulların bizzat yerinde tespit edilmesiydi. Sağlıksız mevsimden dolayı Batum'dan çıkmadan önce yazdığı son raporunda Erzurum İngiliz konsolosu ve aynı zamanda amiri olan James Brant'ın talimatlarına uygun olarak Batum'dan Acara güzergâhını takip ederek Erzurum'a gitme hazırlıkları yaptığını belirtmekteydi.⁵³ Konsolos bu doğrultuda 1841'in Temmuz ayı başlarında yine Batum'dan ayrılmak suretiyle bu kez Acara, Şavşat, Ardanuç, Ardahan, Givleh, Penek ve Oltu yoluyla Erzurum'a ulaşan bir seyahat rotası takip etmiş ve bu seyahate ilişkin olarak, Artvin'e yaptığı seyahatin raporuna göre daha geniş bir rapor hazırlamıştır.⁵⁴

3.1. Guarracino'nun Batum-Şavşat Güzergâhı ve İzlenimleri

Guarracino'nun 5 Temmuz'da Batum'dan çıkmasıyla başlayan seyahati 18 gün sürmüş ve 23 Temmuz'da Erzurum'a ulaşmasıyla sona ermiştir. Yolculuğunun ilk kısımları hakkında konsolos yardımcısı şunları belirtmektedir:

"Batum'dan 5 Temmuz sabah 03.30'da yola çıktım ve bir saatlik bir süre zarfında yarımadaın çıkıntısını geçtikten sonra Kehaber Ovası'na ulaştık. Bu ovanın güney tarafından geçerek saat 05.30'da Çoruh'a geldik. Buradan itibaren yol derenin batı yakasına doğru ilerliyordu. Saat 6'da Erge Ovası'na vardık ve yarım saatlik bir süreden sonra ovanın güney ucunda yer alan aynı adla anılan bir köye geldik. Çıkıntılı bir tepelik yerden ilerleyerek saat yedide batı tarafından gelerek Çoruh Nehri'ne dökülen Acara Suyu'nun aktığı bir vadinin ağız kısmına vardık. Yolumuzu vadi

⁵¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2.

⁵² Yılmaz, 2020: 344-345.

⁵³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 195/179.

⁵⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2.

boyunca yukarıya doğru çevirip 20 yarda genişliğinde ve oldukça hızlı akan dere boyunca ilerledik. Hemen sonra bir vadiye girerek yüksek ve sık fundalıklar, şimşir ağaçlarıyla kaplı bir dağın eteklerinden saat 07.45'e kadar yolumuza devam ettik.⁵⁵ Daha sonra Acara Suyu'na doğru kuzey-kuzeydoğu istikametinden akan ve aynı zamanda Batum ile Acara-yı Süflâ'nın sınırını da teşkil eden küçük bir ırmağı geçtik. Kısa bir süre sonra da 8-10 haneli küçük bir köy olan Dologan'ı geçtik. Bu köyde mısırın yanında buğday da yetiştirilmişti; ancak bu sene buğday tarlaları bu taraflarda oldukça yaygın olan köstebekler tarafından tahrip edilmişti. Dologan Köyü'nden Acara Suyu boyunca doğruya doğru yolumuza devam ettik ve 10.15'te Mahamzet Köyü'ne vardık. Batum'dan buraya kadar olan mesafe altı saat ve 18 mildi".⁵⁶

Mahamzet Köyü'nde konakladığı anlaşılan Guarracino, burada bölgenin önemli beylerinden olan Mehdet Bey tarafından ağırlandı. Konsolosun köydeki ikameti ve Keda hakkındaki izlenimleri şöyledir:

"Mahamzet Köyü 60 haneyi ihtiva etmekteydi ve büyük bir kısmı Kör Hüseyin Bey'in en yakın adamlarından olan Mehdet Bey'e aitti. Son isyandan önce Mehdet Bey'in burada büyük bir konağı vardı; ancak bu konak Bahri Paşa'nın emriyle ateşe verilmişti. Mehdet Bey'i burada oldukça kötü koşullarda, yakın zamanda inşa ettiği kütüklerden yapılmış bir kulübede yaşar bir halde buldum.⁵⁷ Çünkü Mehdet Bey, Erzurum Valisi Hafız Paşa'nın görevden alınmasından sonra bir daha köyde yaşamayı göze alamamıştı; ancak Mehdet Bey, Batum çevresinde benim sık sık karşılaştığım başıboş gezen biriydi. Mahamzet Köyü'ne varır varmaz Mehdet Bey bizim için bir kahvaltı hazırlattı. Bundan dolayı köyden ayrılmam 12.30'u buldu. Mahamzet Köyü'nden ayrılırken geçmemizin bir saat aldığı bir dağa doğru tırmadık ve kuzeye doğru ilerledik. Bir tepenin sırtında yer alan ve 160 hanesi bulunan Zagoret Köyü'nün aşağılarından geçerek yola devam ettik. Vadinin karşı tarafında aralarında çok fazla mesafe olmayan birkaç köy vardı, fakat rehberim bunların adını bilmiyordu. Zagoret Köyü'nü geçtikten sonra yolumuz tekrar doğruya yöneldi. Saat 15.00'dan sonra ahşap bir köprü üzerinden Acara Suyu'nu geçtik ve bundan kısa bir süre sonra da güneyden akan ve Acara Suyu'yla birleşen bir başka dereyi geçtik. Bu vadinin girişinde Keda Köyü yer almaktaydı.⁵⁸ Saat 15.30'da giriş yaptığımız Keda Köyü, Batum'a 9 saat ve 27 mil mesafede yer almaktaydı. Acara-yı Ulyâ sancak beyinin ikamet yeri de olan köy küçük bir pazara ve 50 haneye sahipti. Bey aynı zamanda köyün de en yetkili kişisiydi. Sancak beyinin taştan yapılan konağı her bir kösesinde birer kulenin olduğu dört köşeli bir yapıydı. Acara Suyu'nun karşı tarafında yer alan yükseklerde de eskiden Keda âyanı olan Muti Ağa'ya ait olan aynı şekilde bir başka konak daha yer alıyordu. Muti Ağa, Kör Hüseyin Bey'in tarafında yer aldığı için görevinden alınmıştı. Muti Ağa'nın konağı tahrip edilebilirdi; ancak Osman Paşa, Bahri Paşa'dan Muti Ağa'nın konağını yakmamasını istemişti. Muti Ağa'nın, Osman Paşa'nın en sadık adamlarından biri ve Acara'daki karışıklıkların ortaya çıkmasına parmağı olduğu söylenmekteydi. Sekiz ila on arasında dükkânı ihtiva eden Keda pazarı sancak beyinin evinin biraz doğusunda inşa edilmişti. Bu dükkânlar sadece yakınlarda yer alan köylerden çok sayıda insanın ihtiyaç duydukları ipe ve mamul malları satın almak üzere Keda'ya geldiği cuma günleri açılıyordu.⁵⁹ Acara-yı Ulyâ halkı da satmak üzere bu pazara tereyağı ve peynir getiriyordu. Zira Acara-yı Süflâ'nın verimli olmayan arazileri hayvancılığa izin vermiyordu. Mamul malların satışını yapan tüccarlar buraların yerlileriydi ve mallarını Batum ve Trabzon'dan alıyorlardı. Bu mallara karşılık olarak da balmumu, bal ve yerli halk tarafından tirimli olarak adlandırılan ve deri tabaklamak için kullanılan bitki götürmekteydiler. Bu son bitkinin adı başka yerde bilinmemektedir ve ben de bunun Avrupa'da nasıl adlandırıldığını bilmiyorum. Taşlı yollarda atım toynağını kırdığı için geri dönmek ve Keda'da Mehdet Bey'in tahsis ettiği bir başka at kiralamak zorunda kaldık. Keda'dan 15.30'da yola çıktıktan sonra Acara Suyu'ndan ayrıldık ve daha önce bahsettiğim güneyden gelen dere boyunca yukarı doğru ilerledik. Yarım saatlik bir yürüyüşten sonra dereyi birkaç defa geçmek zorunda kaldık ve sıkı çam ağaçlarıyla kaplı bir yüksek bir dağın sırtlarından doğruya doğru döndük. 17.30'da Keda ile arasında 2 saat ve 6 mil mesafe olan Meris⁶⁰ adlı bir köye vardık.⁶¹ Geceyi geçirmek üzere 30-40 haneli bu köyde durakladık, ancak konaklamak

⁵⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 1-a.

⁵⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 1-b.

⁵⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 1-b.

⁵⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 2-a.

⁵⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 2-b.

⁶⁰ Gürcistan tarafında kalan Merisi Köyü.

⁶¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 3-a.

üzere evini bize tahsis edecek ve bizi dinleyecek bir köylü bulamadık. Sonunda makul hediyeler sunmak suretiyle birini ikna ederek atlarımız için biraz mısır alabildik. Ne var ki bu kişi bize verecek başka bir iâşesi ve uyumak için bahçesinden başka bir kalacak bir yeri olmadığını söyledi. Köyün aksakallısının dağlarda olmasından dolayı köyden başka herhangi bir şey elde edemedik ve atlarımız besledikten sonra açık havada akşamın geri kalanını aç karnına geçirmek zorunda kaldık. Meris Köyü'nün sakinleri misafirperverlik konusundaki eksiklikleri ile ünlüdürler. İki gün sonra Satter'de karşılaştığım Batumlu Sefer Bey'in oğlu da bana Meris'te aynı muamele ile karşılaştığını söylemişti. Bu köyün sakinlerinin büyük bir kısmı guatr rahatsızlığından muzdariptir ve bundan dolayı sesleri boğuk ve rahatsız edicidir. Belki de onların bu fiziki mağduriyetleri misafirperver olmamalarının nedenidir".⁶²

Bir günlük bir yolculuktan Merisi'ye ulaşan Guarracino bu şekilde seyahatinin Acara-yı Ulya nahiyesi kısmını da tamamlamıştır. 6 Temmuz'da tekrar yola çıkan konsolos Acara-yı Süfla arazisine girmiştir. Gezi raporunda seyahatinin bu kısmını şu şekilde aktarmaktadır:

"Sabah 04.30'da Meris'ten ayrıldık ve Gomah Dağı denilen bir dağın doğru hemen tırmanışa geçtik. Dağın zirvesine ulaşmamız 09.30'u buldu. Yolumuz halen daha güneye doğru devam ediyordu. Daha sonra halen daha karla kaplı bir oavadan yolumuza devam ettik. Bu kar yaz boyunca yerde kalmaya devam ediyordu ve dağın yüksekliğinin 9.000-10.000 feet olduğunu tahmin ediyorum. Atlarımızı dinlendirmek için saat 10.00'da durduk ve bir saat sonra yeniden yola çıktık. Yarım saatlik bir yürüyüşten sonra dağın güney yakasından aşağıya doğru inmeye başladık ve 13.30'da Meris Köyü'nün yaylasına ulaştık. Civardaki otlaklar oldukça zengindi. Burada bir gece önce konakladığımız Meris Köyü'nün aksakallısı ile karşılaştık. Oldukça medeni biri olan ve karşılaştığımız muameleden dolayı üzüntüsünü dile getiren bu yaşlı adam nezaketini göstermek için bize mısır ekmeği, kaymak ve taze tereyağından oluşan bir kahvaltı ikram etti ki bu ikram uzun bir yürüyüşten sonra bize oldukça iyi gelmişti. Gomah Dağı Acara-yı Süflâ'nın güney sınırını oluşturur ve şimdi sınırları içinde olduğumuz Acara-yı Ulyâ'da bulunan İmerkev Sancağı'ndan ayırır."⁶³

Acara-yı Süflâ'da meydana gelen olayların yankıları Batum'a da ulaştığı için burası hakkında bilgisi olan Guarracino bölge ile ilgili şu tespitleri yapmaktadır:

"Acara-yı Süflâ'nın 35-40 köyü ve yaklaşık 1.800 hanesi vardır. Sakinlerinin tümü Müslümandır. Bu bölge sayıları 6 ila 8 arasında değişen bey tarafından idare edilir ve bunların her biri belli bir sayıda köyün de hâkimidir. Bundan dolayı bu beyler anlaşmazlıkları çözdükleri zaman aldıkları hediyelerin yanı sıra araziden elde edilen ürünlerin bazen % 10'unu bazen de % 20'sini alırlar. Bu bölge güvenlik açısından iyi bir yer değildir ve sakinleri arasında kan davaları olduğu için her gün burada cinayetler işlenmektedir. Acara-yı Süflâ'nın bu karışık durumu herkesin silah taşımaya izin verildiği sürece devam edecektir. Buna karşın burada hâkim bir otorite olmadığı için işlerin idaresi buradaki beyler arasında taksim edilmiştir. Bu beyler az veya çok birbirlerinin hasmıdır. Bunların arasında olan ilişkiye bağlı kalmaksızın bu beylerin adamları süregelen husumetin farkındadırlar ve bundan dolayı cezalandırılmayacaklarını bildikleri için suç işlemeye devam etmektedirler. Çünkü beyler, adamlarını cezalandırdıkları takdirde onların hasımlarına sığınacaklarını bildikleri için adamlarını cezalandırmaktan çekinmektedirler. Acara-yı Süflâ'daki bazı köyler geçen birkaç senenin vergisini ödememiştir ki bu da çok yüksek bir para değildir. Bu para senelik her bir hane başına 90 paradır ve paşa değişimleri gibi sıra dışı durumlarda da 3 para alınır."⁶⁴

Bir sonraki durağı İmrhev olan ve burada konaklayan konsolosun buraya kadar olan izlenimleri şu şekildedir:

"Öğleden sonra saat 15.00'da yayladan ayrıldık ve yarım saatte bir dağın eteğine vardık. Burada yolumuz yoğun çam ağaçlarının olduğu bir ormana doğru gidiyordu. Yarım saatlik yürümeden sonra bu ormanın içinden çıkan ve derin bir koyağın içinden hızla akan bir dereye ulaştık. Bu derenin kıyısından ilerleyerek saat 6'da İmrhev⁶⁵ adlı bir köye ulaştık ve burada bulunan bir medresede konakladık. Meris Köyü'nden buraya kadar olan mesafe 9 saat ve 27 mildir. İmrhev düzenli

⁶² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 3-b.

⁶³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]: 526/2, 4-a.

⁶⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 4-b, 4A-1.

⁶⁵ İmrhev, Şavşat sınırları içinde kalan bir bölge.

bir şekilde ve tomruktan inşa edilmiş 15 haneye sahiptir. Burada mısır, arpa ve buğday yetiştirilmektedir. Bu sene mısır ve buğday rekoltesi iyiydi; ancak arpa bu sene küllenmeden dolayı tahrip olmuştur.⁶⁶ Buradaki köylüler Erzurum valisi tarafından talep edilen salyanenin yüksekliğinden şikâyet etmektedirler. En fakir ailelerin payına düşen miktar 100 paraya kadar ulaşmaktadır. Sal-yane her bir aileye ait arazilerin büyüklüğüne göre tahsis edilmektedir; ancak yakın civarların arazisi kayalık olduğu için büyük arazi sahiplerinin gerçekte çok fazla bir şeyleri yoktur.”

6-7 Temmuz gecesini İmrhev’de konaklayarak geçiren konsolos ve maiyeti, 7 Temmuz günü erkenden Şavşat istikametine doğru yola çıkmıştır. Konsolosun burada takip ettiği rota, yol güzergahındaki köyler ve buralara dair izlenimleri şöyledir:

“Sabah saat 05.15’te İmrhev’den ayrıldık ve aynı dereeden aşağıya doğru ilerleyerek bir gece önce yaptığımız gibi aynı yoldan güneydoğu istikametine ilerledik. Bir saat 15 dakikalık mesafeden sonra kendimizi, eski bir Ceneviz kalesi kalıntılarının olduğu kayalık bir zirvenin aşağısında bulduk. Daha sonra taş bir köprü vasıtasıyla dereyi geçerek alçak ve iyi işlenmiş sırtları geçerek batıya doğru döndük. Burada 20 haneli Deeobad Köyü⁶⁷ yer almaktaydı. Bu köyün yakınlarında çevreleri 400-500 yarda uzunluğunda olan ve içlerinde bolca sülük olan üç büyük gölcük yer almaktaydı.⁶⁸ Deeobad Köyü’nden sonra sık çam ağaçlarıyla kaplı bir dağa doğru tırmandık. Bu dağın zirvesine çıktıktan sonra güneye doğru yönelerek geniş ve iyi bir şekilde ekilmiş bir vadiye ulaştık. Bu vadiden Deeobad Köyü’ne gelmeden önce ayrılmış olduğumuz dere bu vadiden akmaktaydı. Vadinin doğu tarafında iki büyük köy gördük. Yolumuz batı tarafa doğru ilerliyordu. Bu tarafta Katolik Ermeni köyü Pihighior’a 10.30’da ulaştık. Bu köyün adı Gürcücede Rabat⁶⁹ olarak anılıyordu ve anlamı da Hıristiyan köyüydü. Bu köy şimdilerde 15 haneyi ihtiva etmektedir. Bir zamanlar bu sayı 80’di; ancak yakınlarda yer alan Müslümanların baskısıyla sakinlerinin bir kısmı birkaç yıl önce burayı terk etti ve Ardanuç ve Artvin’e yerleşti. Bu köyde kalan aileler de yakınlarıdaki Türk komşularının baskılarına maruz kalıyordu. Acara-yı Süflâ’dan gelenler ise zaman zaman köyü yağma ediyordu. Ancak beyler tarafından tespit edilmesi durumunda ciddi olarak cezalandırıldıkları için bu baskıları gizli gizli yapıyorlardı.⁷⁰ Pihighior Köyü’nün sakinleri İmerkhev Sancağı sakinleri tarafından kullanılan şile, manusa ve diğer başka türden kaba yünlü kumaşlar üretiyorlardı. Bu kumaşları üretirken Kars’tan satın aldıkları Gürcistan pamuğunu kullanıyorlardı. Aynı civar bölgede bolca yetişen zamanda beyaz duttan damıtmak suretiyle bir içki üretiyorlardı. Köyün sakinleri dut yetiştirmiyor, bunu Türklere satın alıyordu. Bunlar da yeni vali tarafından konulan vergilerden şikâyet ediyor ve parayı toplamak için zarar ettiklerini beyan ediyorlardı. Onlardan talep edilen paranın 700 parası salyane ve 1.600 parası ise haraç vergisinden oluşmaktaydı. Bu meblağ 15 hane için oldukça yüksek bir rakamdır. Haraç vergisi yaşı ondan küçük olan çocuklara yönelikti; ancak 15 yaşına gelene kadar uygulanamıyordu. İhtisap parası olarak üretilen her bir parça kıyafetten 14 para, köydeki her bir tezgâhtan da çalışıp çalışmadığı dikkate alınmaksızın her gün iki para alınıyordu.⁷¹ Bu son vergiyi İmerkhev Beyi Hüseyin Bey Pihighior Köyü ve guatr hastalığından mağdur olan Mersi Köyü’nden de alıyordu. Bana bu hastalığın Acara-yı Ulyâ’da birkaç köyde daha görüldüğü söylendi. Halka göre bu hastalığın nedeni içtikleri sudan kaynaklanıyordu. Çocuklar 8-10 yaşlarına geldiklerinde boğazlarında şişlikler belirmeye başlıyordu. Bazı durumlarda bu şişlikler öylesine büyük oluyordu ki hastalıktan muzdarip olanlar boğazlarındaki şişkinliğin büyümesini engellemek için boğazlarına torba bağlıyorlardı.”⁷²

Bir sonraki durağı Pihighior Köyü olan Guarracino’nun yolculuğu günümüzde Dereiçi, Küplüce ve Söğütlü adlı köyleri geçtikten sonra Şavşat’ta ikamet etmek üzere devam etmiştir. Konsolos yolculuğunun bu kısmı şöyle tasvir etmektedir:

“Pihighior Köyü’nden saat 13’te ayrıldık ve 15 dakika sonra solumuzda kalan dereyi taş bir köprü vasıtasıyla geçtik. Yolumuz güneye doğru devam ediyor ve ekili tarlaların olduğu eğimli arazi boyunca ilerliyordu. Yarım saat sonra yarım mil genişlik ve uzunluğunda bir ovaya doğru indik. Bu

⁶⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 4A-2.

⁶⁷ Diobani, İmerkhev Vadisi’nde Şavşat’a bağlı Meydancık Köyü.

⁶⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 4A-2; 5-a.

⁶⁹ Katolik Ermenilerle meskun, Rabat (Phikiuri), şimdiki Dereiçi Köyü, Rabat Mahallesi.

⁷⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 5-a.

⁷¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 5-b.

⁷² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 6-a.

ovayı geçtikten sonra sırtları iyi ekilmiş bir dağı aşarak bir saatte bu dağın zirvesine ulaştık. Bir mil boyunca düz bir şekilde ilerledikten sonra, dağın diğer tarafından iki mil kare büyüklüğünde küçük bir ova yönünde aşağıya doğru inmeye başladık ve öğleden sonra 4'te 15 haneli Linkot⁷³ adlı köye ulaştık.⁷⁴ Bu ovaya ulaşmakla aynı zamanda Şavşat bölgesine de girmiş olduk. Pihighior Köyü'nün yakınlarında terk ettiğimiz dere bu oviden akmaktaydı. Yarım saat boyunca bu derenin kıyısını takip ettikten sonra doğuya doğru küçük bir tepeliği geçtik. Bu tepeliğin aşağılarında bütün gün etrafında dolandığımız ve kuzeyden güneye doğru akan dere güneyden kuzeye doğru akan bir başka dere ile karşılaşır. Bu iki dere burada birleşerek batıya doğru, vadi aşağı akmaya başlarlar. Bu dere Livane ile Aradanuç'un sınırını oluşturur ve Çoruh Nehri ile birleşir. Güney-kuzey istikameti boyunca akan bu derenin doğu yakası boyunca yolumuza devam ettik ve yarım saatlik bir yoldan sonra sağımızda kalan ahşap bir köprüyü geçerek dereye hâkim sarp kayalıkların üzerinde yer alan eski kale harabelerinin aşağısında kurulu Satter,⁷⁵ adlı bir köye girdik".⁷⁶

3.2. Guarracino'nun Şavşat İkameti ve İzlenimleri

7 Temmuz günü akşama doğru Salter'e ulaştığı anlaşılan Guarracino, ertesi günü de burada geçirmiş ve daha önce tanışıklığı olduğu Şavşat Beyleri Abdi Bey, Dede Bey ve düğün vesilesiyle yapılan kutlamaları gözlemlemiştir. Guarracino'nun Şavşat'taki gözlemleri şu şekildedir:

"Satter, Şavşat'ın en önemli köyüdür ve bölgenin mütesellimi olan Dede Bey'in de ikamet yeridir. Dede Bey, Acara-yı Süflâ'nın mütesellimi Abdi Bey'in oğludur.⁷⁷ Köy 50 haneden ve Avrupalı ve yerli mamullerin satıldığı pazarı ise 20 dükkândan oluşmaktadır. Pazar derenin kıyısında büyük bir evi olsun Abdi Bey tarafından inşa edilmiştir. Dört katlı ve yüksek olan bu evin tamamı taştan inşa edilmişti. Bu dört katlı evin önünde etrafı çevrilmiş bir meydan, diğer tarafında da bir bahçe vardı. Satter meyve bakımından zengin bir köydü, ancak Abdi Bey'in bahçesi meyve ağaçlarının çeşitliliği ile ünlüydü ki bu ağaçları uzak yerlerden buraya getirmişti. Abdi Bey bina inşa etmeye ve bahçe işlerine tutkun biriydi. Satter'deki evin yanında buraya on saat mesafede olan Dibet⁷⁸ olarak bilinen yerde iki evi daha vardı ve Satter'e iki saat mesafede yer alan başka bir yerde de iki yeni ev inşa etmekteydi. Onun en çok sevdiği ikamet yeri Dibet'ti. Dede Bey'i tanıdığım için doğruca onun evine doğru gittim. Dede Bey bu evde bana geniş bir oda tahsis etti. Eve geldiğim zaman Dede Bey'i evin önünde kurulan bir çadırda etrafında yer alan 60-70 kişi olduğu halde otururken buldum. Çoğu yabancı olan bu kişiler Abdi Bey'in kızının Ardahan Bey'i ile olan düğününe katılmak üzere gelmişlerdi."⁷⁹

"Bu düğün ben gelmeden önce yapılacaktı, ancak Abdi Bey'in yeni Erzurum valisini görmek üzere Erzurum'a gitmesinden dolayı ertelenmişti. Abdi Bey eğlencelerin devam etmesini ve misafirlerine Erzurum'dan dönene kadar beklemelerini söylemişti. Dans eden ve şarkı söyleyen gençler çadırda bulunanları eğlendirmek için hünerlerini sergiliyorlardı. Dede Bey pehlivanların güreşlerini izlememi istediği için ertesi gün de Satter'de kaldım. Öyle ki Şavşat'taki güreşler tüm ülkedeki en bilinen güreşlerdendi. Bu güreşçilerden dördü sabahleyin hünerlerini sergiledi. Bunlar uzun boylu ve kaslı kişilerdi, fakat güreşme tarzları bir mücadeleden ziyade adeta bir güç gösterisiydi. Türkler zaman zaman büyük tartışmaların çıktığı bu eğlencelere büyük bir ilgi duymaktadırlar. Her bir bey kendi pehlivanını desteklemektedir. Satter'de gördüğüm bir pehlivanın Türkiye'nin ilk pehlivanı olarak kabul ediliyordu.⁸⁰ Bu pehlivan yüzünden Trabzon valisi Osman Paşa'nın kardeşi Memiş Paşa ile yine Trabzon'un meşhurlarından Kahyaoğlu arasında ciddi bir çatışma çıkmıştı. Memiş Paşa diğerlerine göre en iyi kabul edilen bir pehlivanı himaye etmiş, en iyi pehlivanın Şavşat'ta olduğunu duyan Kâhyaoğlu onu Trabzon'a getirerek Memiş Paşa'nın himayesindeki pehlivana karşı desteklemişti. İki pehlivan arasındaki mücadeleyi Kahyaoğlu'nun pehlivanı kazanınca yenilgiden dolayı çılgına dönen Memiş Paşa, rakibini vurması konusunda adamlarına emir vermişti. Bunu duyan Kahyaoğlu ise Memiş Paşa'ya Şavşatlı pehlivana herhangi birinin bir şey yapması du-

⁷³ Sinkot, Şavşat'a bağlı Küplüce Köyü.

⁷⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 6-a.

⁷⁵ Salter, Şavşat'a bağlı Söğütlü Mahallesi.

⁷⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO]; 526/2: 6-b.

⁷⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 6-b.

⁷⁸ Tibet, Şavşat'a bağlı Çevizli Köyü.

⁷⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 7-a.

⁸⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 7-b.

rumunda bunu kanıyla ödeyeceğini belirtmişti. Bu kavga Osman Paşa'nın araya girmesiyle ve şimdilerde Abdi Bey'in himayesinde olan Şavşatlıların ayrılmasıyla sona ermişti. Abdi Bey, Karşlı merhum Ahmet Paşa'nın biraderiydi ve Acara-yı Ulyâ'nın en zengin adamı olarak kabul ediliyordu. Şavşat, Dibet ve Ardanuç'a ait birkaç köy Osmanlı sultanı tarafından Abdi Bey'e bir berat ile tahsis edilmişti. Abdi Bey de bölgenin ürünlerinden cizye olarak yaklaşık 50.000 kuruş gönderiyor ve kendisine miras olarak kalan 120.000 kuruşluk bir serveti elinde bulunduruyordu.⁸¹ Aynı nitelikte beratlar bölgedeki diğer beylere savaş zamanlarında Osmanlı ordusuna silahlı piyade olmak üzere asker göndermek koşulu ile verilmişti. Bazı beratlar da köylere sabit oranda bir vergi toplamak üzere beylere tahsis edilmişti. Köylüler bu vergiyi hazır para olarak vermek yerine ürünleriyle karşılıyorlardı. Berat sahipleri para değerindeki değişim nedeniyle senelik olarak beratlarda belirtilen miktarın yirmi katından fazla bir miktar alıyorlardı. Mesela Kiskin Beyi, Livane'nin bir köyünden 300 kuruş almasını mümkün kılan bir berat sahibiydi. Bu para 300 batman tereyağına çevrilmişti. O zamanlar tereyağının batmanı bir kuruştur. Ancak tereyağının batman fiyatı 20-24 kuruşa yükseldiği için 300 kuruşluk vergi için 7.000 kuruş alıyordu. Bundan dolayı köylüler hükümete başvurarak anlaşmanın sona ermesini ve sadece beratla belirtilen parayı ödemeyi talep etmişlerdi.⁸²

Guarracino, seyahatini aynı zamanda bölgedeki yerleşim yerlerinin iktisadi koşullarını da tespit etmek için yaptığı için Şavşat'ın ekonomisi ve halkı üzerinde de durmuş ve Rusya tarafından gelen Polonyalı firariler hakkında da ilginç bilgiler vermiştir:

“Şavşat'ın ürünleri buğday, arpa, mısır, bal, balmumu ve tereyağıdır. Burada tereyağının önemli bir kısmı Lazistan'dan gelerek sığırlarını Şavşat dağlarının zengin otlaklarında besleyen Lazistan halkı tarafından üretilmektedir. Şavşat Sancağı 30 köyü ve 400 haneyi ihtiva etmektedir. İki Katolik köyünün dışında tümü Müslümandır. Katolik köylerinden biri Satter'e yarım saat, diğeri ise iki saat mesafededir. Köylere ilki 90, diğeri 10 hanedir. Bu köylerin sakinleri şile bezi, manusa diğeri kaba kumaşları üretir ve bazıları da arazileri ekerler. Bunların başında bulunan bir papaz aralarındaki anlaşmazlıkları çözer ve bey adına haraç ve salyaneyi toplar. Acara-yı Süflâ sakinleri gibi Şavşat'ın yerlileri de Gürcüce konuşur; ama bu dil Acara-yı Süflâ'da olduğu gibi genel bir kullanıma sahip değildir.⁸³ Buranın halkı Gürcülere çok fazla benzemezler, yine de iyi yapılı insanlardır. Satter'den en yakın Rus sınırına kadar olan mesafe 6 saat veya 18 mil, Ahıska'daki karantina istasyonuna kadar olan mesafe ise 18 saat veya 54 mildir. Bu yakınlardan dolayı sınırda görevli alaylardan çok sayıda Rus ve Polonyalı firar ederek Şavşat'a gelir ve civarda yer alan köylere yayılır. Türk sınırına girer girmez onlarla karşılaşan ilk Türkler tarafından yakalanarak ya onların hizmetinde çalıştırılır veya 300 kuruş karşılığında başkalarının hizmetine sunulur. Adeta bir köle durumunda olmalarına rağmen, içlerinden bazıları ile konuşma fırsatı bulduğum bu firariler Rus hizmetinde olsalardı Türklerin arasında bu şekilde yaşamayı tercih ettiklerini belirtmişlerdi. Bunlardan bazıları Kars'taki Rus görevli tarafından geri gönderilmektedir. Firar ettikleri için oldukça ağır cezalara çarptırılan bu kişiler buna rağmen Acara'ya firar etmeyi tercih ediyorlardı. Bunlardan Batum ve Çürüksu taraflarında çokça vardı. Bunlardan Artvin'de bir Ermeninin hizmetinde olan ve Batum'a gelen bir Polonyalı bana Acara'da birbirinen ayrı ailelere mensup çok sayıda Polonyalı olduğu söylemişti. Trabzon'daki Rus konsolosuna Batum'a bir veya iki kere görevliler göndererek bu firarileri yakalayıp geri göndermeye çalışmıştı; ancak sadece iki veya üç kişiyi yakalamış ve geri kalanlar ise Batum halkının yardımıyla kendilerini gizlemeyi başarmışlardı. Bil-diğim kadarıyla Batum ve Çürüksu'da 8 ila 10 Polonyalı firarı bulunuyordu.”⁸⁴

3.3. Şavşat'tan Ardanuç'a ve Ardanuç İzlenimleri

Guarracino, Nisan 1841 tarihli ilk seyahatinde görmediği Ardanuç'u, Şavşat'a kadar gelmiş olması ve özel işleri nedeniyle Artvin'e gitmesi vesilesiyle görme fırsatını da ihmal etmemiştir. Bunun için Satter'den 9 Temmuz'da yola çıkan Guarracino akşam vakti Ardanuç'a ulaşmıştır. Guarracino'nun buraya yolculuğu ve Ardanuç'a dair izlenimleri şöyledir:

⁸¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 8-a.

⁸² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 8-a; 9-a.

⁸³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 9-a.

⁸⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 9-b, 10-a.

"Bazı özel işlerimden dolayı Artvin'e gitmem gerektiği için Ardanuç'u ziyaret eme fırsatını kaçırmadım. Satter'den sabah 10.30'da yola çıktık. Bey tarafından tahsis edilen muhteşem bir kahvaltı yaptıktan sonra vadi boyunca bir saat sürede batı yönünde ilerleyerek bir tepeye çıktık ve saat 12'ye kadar inişli çıkışlı yollardan ilerleyerek Ardanuç bölgesine girdik. Yolumuz güney batı yönündeydi ve iyi ekilmiş ve kalabalık bir bölgeden ilerliyordu.⁸⁵ Saat 2.30'da Gürcü dilinde üç dere manasına gelen Samışkali Köyü'ne⁸⁶ ulaştık. Üç küçük dere bu köyün içinden akıyordu. Köy tamamı Müslüman 60 hane ihtiva ediyordu. Satter ile bu köy arasındaki mesafe batıya doğru 13-14 mil civarındaydı. Civar yerlerdeki hasadın iyi olduğu söyleniyordu; ancak köyün aksakallısının bana belirttiğine göre ekilebilir arazilerin üçte ikisi tohum ihtiyacı için nadasa ayrılmıştı. Köyün sakinleri geçen kış büyük bir ekmek kıtlığı ile karşı karşıya kalmışlardı ve pek çoğu sadece peynir ve sütle hayatta kalmaya çalışmıştı. Atlarım için Ardanuç'ta ot bulamama ihtimaline karşı aksakallının tavsiyesine uyarak onları yüklerim ve hizmetçim ile Samışkali'de bıraktım ve Artvin'e gitmek üzere kendim ve rehberim için at kiraladım. Samışkali'den öğleden sonra saat 4'te ayrıldım ve batı yönünde bir saat 15 dakika ilerledim. Daha sonra bir dağı tırmanarak yarım saatte zirvesine ulaştık ve batı yönünde aşağıya doğru oldukça dik bir yamaçtan aşağıya doğru inmeye başladık. Hiçbir bitkinin olmadığı bu dağın eteklerinde bulunan bir dereyi taş bir köprü üzerinden geçtikten sonra tepeye doğru tırmanarak 6.15'te Ardanuç'a ulaştık.⁸⁷ Samışkali'den Ardanuç'a olan mesafe 3,5 saat veya 10,5 mildir. Ardanuç'un yerleşik olduğu yükselti dar bir vadiye yer alan konik biçimi bir yerdir. Tepesinde ise Cenevizlilerden kaldığı söylenen kale kalıntıları yer almaktadır. Bu kale geçen seneye kadar tamir edilecek kadar iyi bir durumdaydı. Ancak Kör Hüseyin Bey Hafız Paşa'ya direnmek için bu kaleyi daha da kuvvetlendirdiği için kale Bahri Paşa tarafından tahrip edildi. Kasaba kalenin aşağısında ve yükseltinin tepesinde yer almakta, 60'ı Katolik ve 50'si Müslüman 110 hane ihtiva etmektedir. Kasabadaki Ermenilerin sayısı 450, Türklerin ise 250'dir. Ardanuç'un 48 köyü vardır ve Erzurum valisi tarafından atanan bir mütesellim tarafından yönetilmektedir. Bu mütesellimin sabit bir geliri yoktur ve tek geliri anlaşmazlıkları çözüme kavuşturduğu zaman aldığı paradır. Bunun yanında her bir salyane toplanma döneminde de 8-10 pound para almaktadır. Benzer bir tahsisat vali tarafından bu taraflarda yer alan mütesellim ve âyanlara da sağlanmaktadır.⁸⁸ Bundan dolayı halktan yüksek miktarda salyane talep edilmesinin nedeni de budur. Trabzon Eyaleti'nde de benzer bir sistem yürürlüktedir. Vali eyaletin kamu harcamaları için belirlenen meblağa kendisi için bir miktar daha ilave eder ve mübaşirlerini her bir mütesellim ve âyana göndererek bu parayı kendi bölgelerinden toplamalarını ister. Âyan ve mütesellimler köylerden kendi adamlarının topladıklarının dışında, paşanın talep ettiği parayı, mübaşir için verilecek hediye ve kendi payları için bir miktar daha ilave ederek halktan toplarlar. Tüm bu ilaveler bazen paşanın talep ettiği miktarın iki katına çıkmasına neden olur. Erzurum valisi tarafından Ardanuç'tan bu sene için talep edilen salyane 140 kese, yani 700 pounddur. Ardanuç'un Ermeni sakinleri Kars'tan aldıkları Gürcü pamuğu ile pamuklu kumaşlar üretirler. Ürünleri oldukça kaba ve pahalıdır. İngiliz pamukluları ise yerli ürünlere göre daha ince ve daha kıymetlidirler. İstanbul ve Trabzon'dan alınan İngiliz mamulleri ve diğer malların satıldığı Ardanuç pazarı 60 dükkân ihtiva etmektedir. Ardanuç'ta bir gece buradaki Ermeni cemaatinin tüm işlerini idare eden Katolik papaz ile beraber kaldım".⁸⁹

9-10 Temmuz gecesini Ardanuç'ta geçirdiği anlaşılan Guarracino, 10 Temmuz günü, bir önceki seyahatinde gördüğü ve uzun uzun bahsettiği Artvin'e doğru yola çıkmıştır. Burada Artvin ile ilgili detaylara yeniden girme gereği duymayan konsolos yardımcısı şunları aktarmakla yetinmiştir:

"Ardanuç'u öğleden sonra saat 4'te terk ettik ve Ardanuç Kalesi'nin kurulu olduğu tepenin etrafını dolanarak kuzey-kuzeybatı istikametinde ilerleyip Ardanuç'un aşağı kısmından akan derenin batı yakasına ulaştık. Saat 5'te yerlilerin deyimiyile bir zamanlar bakire bir prensesin ikamet ettiği ve Kız Kalesi olarak bilinen eski bir kale kalıntılarının yanından geçtik. Bu kaleden biraz ilerledikten sonra kıyısı boyunca ilerlediğimiz dereden karşı tarafa geçtik ve hayvan yemi satarak bu hanı işleten iki üç kişinin olduğu bir hana geldik. Sahilden Ahıska ve Kars'a giden kervanlar bu yolu

⁸⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 10-a.

⁸⁶ Samushar, Ardanuç'a bağlı, Aşağı ve Yukarı Irmaklar Köyleri.

⁸⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 10-b.

⁸⁸ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 11-a.

⁸⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 11-b, 12-a.

kullanırlar. Handan itibaren batı tarafa doğru döndük ve taş bir köprü vasıtasıyla tekrar dereyi geçtik. 15 dakika sonra bir kez daha taş bir köprü vasıtasıyla dereyi bir kez daha geçtik ve kayalık ve sarp bir dağı tırmanmaya başladık. Az önce bahsettiğim köprünün biraz aşağısında dere, Çoruh Nehri ile birleşmekteydi.⁹⁰ Çoruh'un doğu yakasını oluşturan yüksek yerden aşağı doğru inerek nehir boyunca kuzeye doğru yola devam ettik ve saat 10'da Artvin'in karşı yakasına ulaştık. Çoruh Nehri üzerindeki taş bir köprüyü geçerek kısa süre sonra Artvin'e girdik. Ardanuç'tan Artvin'e olan süre 6 saat ve 18 mildir. Artvin'in tarifini bir önceki seyahatimde yapmış olduğum için bunları tekrar etme gereği duymuyorum. Sadece Artvin'in halkının Erzurum Eyaleti'nin diğer yerlerindeki gibi olduğundan bahsedeceğim. Onlardan talep edilen ve şikâyetlerine neden olan salyane meselesine geçeceğim. Salyane miktarı 220 kese veya 1.100 pounddur. Halk valinin salyane miktarını belirlerken geçen seneki kıtlıktan kaynaklanan, bölgenin içinde bulunduğu sefil koşulları dikkate almadığını düşünmekteydi."⁹¹

Bir gece Artvin'de konakladığı anlaşılan Guarracino bir sonraki hedefi olan Ardahan'a ulaşmak üzere geldiği yoldan farklı bir güzergâh takip ederek 11 Temmuz sabahı Ardanuç'tan yola çıkmıştır. Konsolosun anlatılarından anlaşıldığına göre iki gece yol güzergâhında bulunan köylerde konaklamıştır. Artvin ile Ardahan arasındaki seyahat güzergâhına ilişkin anlatıları şöyledir:

"Sabah saat 5.30'da Kız Kalesi'ne kadar geldiğim yolu takip ederek Artvin'i terk ettim. Kız Kalesi'nden tekrar Ardanuç'a uğramamak için kuzey doğu istikametine dönerek bir dağın zirvesine doğru ilerleyerek 9.15'te bu dağın zirvesine vardım. Daha sonra 15 Haneli bir Müslüman köyü olan Batza'ya⁹² ulaştık. Burada köylüler ürünlerini hasat ediyorlardı. Kahvaltı yapmak ve atlarımızı dinlendirmek için Batza'da yarım saat bekledik. Buradan itibaren yol engebeli bir güzergâh takip ediyordu. Saat 11'de iki tepenin arasında yer alan Anki Köyü'nden⁹³ geçtik. Anki köyünün 15 dakika ötesinde Anket adlı bir başka köy daha var. Köyün yakınlarında yüksek bir yerde bir Rum kilisesinin kalıntıları bulunmaktadır. Buranın sakinleri bir zamanlar Ortodoks iken 70 sene önce İslamiyet'i kabul ettiler. Bu yapı muhtemelen Bizans döneminden kalmadır. Duvarlarının bazı yerlerinde halen daha bazı freskler görünmektedir. Bunların rengi oldukça canlıdır ve açıkta yer almalarına karşın kar ve yağmurdan etkilenmedikleri anlaşılmaktadır. Buradaki resimler Müslümanlar tarafından tahrip edilmiştir. Kilisenin kalıntılarının yer aldığı tepeden çıkarken takip ettiğimiz dere kenarını takip eden yoldan, Gomah Dağı'ndan aşağıya doğru indik. Bir saat içinde dereden ayrıldıktan sonra bazı engebeli otlak araziye geçtik ve burada çok sayıda kotun sürüsü gördük. Öğleden sonra saat 4'te Samişkali'ye ulaştık."⁹⁴

Bir günlük bir yolculuk sonrasında Ardahan'a ulaşmayı hedefleyen Guarracino, 12-13 Temmuz gecesini Hantushet (Hanlı) Köyü'nde geçirmiştir. Ertesi sabah erkenden yola çıktıktan sonra 13 Temmuz'da Ardahan'a ulaşmıştır. Guarracino'nun yolunun Ardahan'a kadar olan anlatımı şöyledir:

"Bir günde Ardahan'a ulaşmak niyetindeydim, fakat aradaki mesafe 10 saat olmasına rağmen yol çok dağlık olduğu ve atlara da zarar vermek istemediğimiz için Samişkali'ye üç saat mesafede olan Hantushet Köyü'nde⁹⁵ gece konaklamaya karar verdik. Bu evde sadece 5-6 hane vardı. Köyün Müslüman olan sakinleri muhtemelen sık sık seyahatler ile karşılaştıkları ve köyleri Gürcistan ile sahil kesimi arasında işleyen kervanların durak yerlerinden biri olduğu için gayet medeni ve yabancılarla iyilik etmeye alışık insanlardı. Hantushet'den sabah saat 3.30'da ayrıldık ve Yıghili Dağ denilen bir dağa doğru tırmanmaya başladık. Güneydoğu yönüne doğru yolumuza devam ederek 5.30'da Kürtlerin kamp kurdukları bir tepeliğe vardık. Bu Kürtler kışın Batum'da konaklayanlardı. Buraya Haziran'ın sonlarında gelmişlerdi ve Eylül'ün ortalarına kadar burada kalacaklardı. Karın erken yağması burada daha fazla kalmalarına engel olmuştu. Bu dağın yüksekleri, içinde çok sayıda su kaynağının olduğu çok zengin otlaklar ortaya çıkarmaktadır. Kürtlerin buraya sadece iki

⁹⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 12-a.

⁹¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 12-b.

⁹² Batsa, Ardanuç'a bağlı Yolüstü Köyü.

⁹³ Anç, Ardanuç'a bağlı İncili Köyü.

⁹⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 12-b; 13-a; 13-b.

⁹⁵ Hantuşet, Şavşat'a bağlı Hanlı Köyü.

hafta önce gelmelerine rağmen Batum'da gördüğüm dönemde oldukça kötü görünen öküzleri, inekleri ve atları oldukça semirmişlerdi. Beni tanyan Kürtler, kadınlardan benim için kahvaltı hazırlamalarını istediler. Ardahan'a gitme niyetinde olduğumu duyan aksakallı Ardahan'a kadar üç oğlunun bana eşlik etmesini istedi. Kürtlerin yardımını istemesem de aksakallı bunun gerekli olduğunu söyledi. Zira iki gün önce başka bir aşirete mensup Kürtler, Ardahan yolunda iki yolcu soyarak öldürmüştü. Saat 8'de çadırdan ayrılarak doğu yönünde yolumuza devam ettik ve yarım saatlik bir yürüyüşten sonra kuzey güney istikametinde akan küçük bir dereye rastladık. Bu dere Şavşat'ı Ardahan'dan ayırmaktadır. Derenin yakınlarında boş üç han vardı. 9.15'te dağdan aşağıya doğru inmeye başladık ve 10'da dağın eteklerinde kurulu olan Revac⁹⁶ adlı bir köye ulaştık.⁹⁷ Yighili Dağ, sayıları yedi olan alçak dağ dizisinden biriydi ve girmiş olduğumuz Ardahan Ovası'nın kuzey ve batı sınırlarını oluşturmaktaydı. Önümüzdeki bölgenin görünümü dağın diğer tarafında bırakmış olduğumuzdan tamamen farklıydı. Birbirini takip eden vadiler ve ormanlarla kaplı dağların yerini üstlerinde ağaç olmayan alçak tepelerin olduğu düz bir araziye bıraktı. Revac'tan itibaren doğu yönünde Ardahan Ovası'ndan yolumuza devam ettik ve 11.30'da Dedeh Gheuil Köyü'nü⁹⁸ geçtikten sonra öğleden sonra saat 1'de Ardahan'a ulaştık".⁹⁹

3.4. Guarracino'nun Ardahan İkameti ve İzlenimleri

13 Temmuz'da Ardahan'a ulaşan Guarracino en uzun ikametini burada geçirmiştir. Seyahat raporunda verdiği tarihlerden hareketle onun burada bir hafta kadar kaldığı anlaşılmaktadır. Konsolosun Hantuset'ten Ardahan'a kadar güzergâhı ve Ardahan hakkındaki ilk izlenimleri şöyledir:

"Hantuset'ten Ardahan'a kadar olan mesafe yedi saat ve 21 mildir. Ardahan Ovası 15 mil uzunluğunda ve 9 mil genişliğindedir. Ardahan'ın Hristiyan nüfusu Rus istilası döneminde göç etmiş olduğu için ova yeterince ekilememektedir. Ardahan, ovanın doğu ucunda bir yükseltide ve Kura Nehri'nin kıyısında kurulmuştur. Tepelerden doğan nehir, ovanın doğu sınırını oluşturmakta ve 9 mil boyunca alçaktan akarak ovanın batı tarafından dar bir vadiye doğru giriş yaparak batı-doğu istikametinde ilerler.¹⁰⁰ Nehir kasabanın 30-40 yarda aşağısında akmaktadır. Ardahan 300 ev vardır ve bu evler tüm Ermenistan bölgesinde görülen tarzda inşa edilmiştir. Kışlık yem saklamak için inşa edilen ambarların gösterdiği gibi Ardahan görüldüğünden daha büyük bir yerdir. Ardahan'ın sakinleri Ahıska'nın Rus tarafında kalmasından hemen sonra buraya göç etmiş Müslüman Türklerdir. Ardahan 30 dükkânı olan bir pazara sahiptir ve bu pazarda Avrupalı ve diğer mamul maddeler satılmaktadır. Birkaç yıl içinde buranın ticaretinin önemli oranda arttığı söylenmektedir ve ben de pazarda 5-6 yeni dükkânın inşa edildiğine tanık oldum. Nüfusun artması ticareti de geliştirmiş olmalıdır. Altı sene önce Bay Brant Ardahan'dan geçtiğinde Ardahan'da ikamet eden ailelerin sayısı 60-70 civarındaydı.¹⁰¹ Ardahan bölgesi 45 köyü ihtiva etmektedir. Bunların büyük bir kısmı Babıali tarafından Ardahan beylerine verilmiştir. Bu köylerin aşarını toplayan bu beylerin ikisi sipahidir. Ardahan beyleri buranın en eski beylerinden ve önemli bir mülkü olan birinin dört oğludur. Miras olarak kalanlar ve devlet tarafından verilenlerin yanında neredeyse tüm bölge beylerin elindedir. Bu beyler bölgenin zenginlik açısından en önde olan kesimdir. Bu beylerin hasat zamanı 4.000 somars veya 40.000 imparatorluk busheli değerinde arpa ve buğdayı aşar olarak aldıkları söylenmektedir. Bunu yanında beyler halktan belirli bir miktar tereyağı, peynir, bal, belirli sayıda koyun ve öküz alırlar. Beylerin senelik gelirleri 4.000 kuruşa kadar yükselmektedir. Ardahan'ın ürünleri buğday, arpa, çavdar, tereyağı, peynir, bal ve az bir miktarda balmumundan oluşmaktadır. Öküz, inek, manda, koyun ve at bol miktarda yetiştirilmekte ve Acara, Livane, Lazistan ve diğer taraflara gönderilmektedir.¹⁰² Bu hayvanların cinsleri oldukça iri ve iyi durumdadır. Sadece, Ermenistan bölgesinde olanlar gibi burada bulunan atlar büyüklük veya güzellik açısından kayda değer değildir. Rize ile Çürüksu arasındaki sahil kesiminde eti için tüketilen koyunlar başlıca Ardahan'da yetiştirilmektedir. İyi bir cüsseye sahip olan bir öküzün Ardahan'da fiyatı 70 il 90; ineğin 100, mandanın 120-130 ve koyunun 15-20 ve kaliteli balın fiyatı ise 300-400

⁹⁶ Revas, Ardahan'a bağlı Çeğilli Köyü.

⁹⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 13-b; 14-a.

⁹⁸ Ardahan'a bağlı Dedegül Köyü.

⁹⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 14-b.

¹⁰⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 14-b.

¹⁰¹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 15-a.

¹⁰² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 15-b.

kuruş arasında değişmektedir. Bu sene bölgede yaşanan mısır kıtlığından dolayı önceki senelere oranla çok sayıda büyükbaş hayvan mısır almak için Ahıska, Gümrü ve diğer Rus bölgelerine gitti. Ardahan ile Ahıska arasındaki mesafe 16; en yakın Rus sınırına olan mesafe ise 5 saattir. Ahıska'dan gelen kervanlar Ardahan'dan geçerler ve bundan dolayı Ardahan'ın Gürcistan ile faal bir münasebeti vardır. Ardahan bölgedeki beylerin en yaşlısı olan Hasan Bey tarafından idare edilmektedir. Hasan Bey kardeşleri ile kasabanın yerleşik olduğu sırtın en yüksek yerinde bulunan eski bir kalenin surları içinde inşa edilen bir binada ikamet etmektedir. Bu kale Ruslar tarafından yıkılmış ve kalede yer alan topraklar da götürülmüştü. Etrafında yer alan tepeler bu kaleye hâkim bir konumda olduğu için çok muhkem bir yer değildir.¹⁰³

3.5. Ardahan Bey'i Hasan Bey'in Düğünü ve Ardahan'da Şenlikler

Yukarıda da görüldüğü gibi Guarracino'nun seyahati bölgedeki önemli Şavşat ve Ardahan beyleri arasındaki düğün kutlamalarına denk gelmişti. Abdi Bey'in kızının düğünü için kutlamalar Guarracino'nun Şavşat'tan geçtiği zamanda başlamıştı. Ancak asıl kutlamalar Damat Hasan Bey'in memleketi Ardahan'daydı. Kutlamalara katılmak için burada kalması istenen Guarracino bu vesileyle Hasan Bey'in düğününe ilişkin gözlemler yapmış ve bunları raporunda aktarmıştır. Guarracino'nun düğüne dair gözlemleri şöyledir:

“Hasan Bey'in, Abdi Bey'in kızı ile olan düğün kutlamaları ben Ardahan'a vardığımda devam ediyordu. Hasan Bey'in ikinci kardeşi olan Hüseyin Bey beni iyi tanıyordu ve düğün eğlenceleri bitene kadar Ardahan'da kalmam konusunda ısrarcı oldu. Ben de düğün törenini görmek istediğim için daveti kabul ettim. Ardahan civarından olan ve sayıları 15-16'ya yakın olan bütün beyler düğün vesilesiyle burada bulunuyordu. Bunların adamlarının sayısı ise 600-800 arasındaydı. Tüm masrafları Hasan Bey tarafından karşılanıyordu ve pek çoğu konağında misafir ediliyordu. Düğünün masraflarının 1.500 kuruşa yakın olduğu söyleniyordu. Bu meblağa Ardahan'a bağlı olan köylerin ileri gelenleri tarafından, adet olduğu üzere hediye edilen öküz, koyun ve tereyağı dâhil değildi. Ardahan'a vardığım gece Hüseyin Bey, gelini almak ve Ardahan'a getirmek üzere Satter'e doğru yola çıkmıştı. 500 kişiden oluşan gelin alayında misafir olarak Ardahan'da bulunan tüm beyler bulunuyordu.¹⁰⁴ Gelin alayında 20 kadın ve altınlarla süslü eyerleri ve gelin için hazırlanan kıyafetleri taşıyan iki güzel at da yer alıyordu. Hüseyin Bey ertesi gün Satter'e ulaştı ve adet olduğu üzere geline babası tarafından çeyiz olarak verilen mülkleri incelemek için üç gün orada kaldı. Hüseyin Bey'in başında olduğu gelin alayı Ardahan'dan ayrılmasından beş gün sonra kasabaya geri gelebildi. Gelin alayı önceki gece Ardahan'a giriş yaptı ve kasabaya bir saat mesafede durakladı. Gelin almaya gitmeyen Hasan Bey ise gece yarısı evden çıkarak gelini karşılamaya gitti. Damadın gelinin odasına kimse tarafından tanınmadan veya yakalanmadan girip çıkması ve kendisi için cazip hediyeler talep etmesi buralarda adet olduğu için, Hasan Bey tanınmaktan çekindiği için kadın kıyafetleri giymiştir. Ancak muhtemelen kimse Hasan Bey'in tanıma cesareti gösterme riskini göze alamamıştı.¹⁰⁵ Ertesi gün gelin yanında 25 atla gelmiştir. Bunun yanında gelin tencere, tepsi, bakır kaplar, havlular, damat için keten bezler ve gelin için mücevher ve gelinin kişisel harcamaları için bir kasa para da getirmiştir. Evliliklerde gelinin babası zengin ise kasa iyi bir şekilde doldurulur, fakat fakir ise genellikle boş olur. Boş ya da dolu olmasına bakılmaksızın para kasası olmadan gelen bir gelin tam gelin sayılmaz. Bu düğünde gelinin değerinin 2 bin kuruş değerinde olduğu söyleniyordu. İki saatlik bir aradan sonra gelin alayının geride kalan kısmı da kasabaya geldi. İlk gelen gelinin gelişini haber veren Hüseyin Bey idi. Onu daha sonra konağın önündeki bahçenin iki tarafında de sıralanan atlılar takip etti. Bunları ise üst kıyafetleri olmayan bir dizi güreşçi, dans eden erkekler, kavalcılar ve hokkabazlar takip etti. Bunlardan hemen sonra at üstünde gelin takip etmiştir. Gelinin atında tepesi kırmızı ipekten ve perdeleri Şam'da imal edilen altın kumaşlardan yapılan bir güneşlik bulunuyordu.¹⁰⁶ Arkasında ise yine at üstünde diğer kadın arkadaşları takip ediyordu. Gelin konağın kapısına ulaştığında Hüseyin Bey tarafından atından indirildi. Tam bu sırada damat Hasan Bey bir avuç dolusu parayı bahçede bekleyen kalabalığa doğru savurdu. Halka doğru savrulan bu paranın 300 kuruş olduğu söyleniyordu. Düğünde dağıtılan bu paradan bir tanesini alanlar şanslı sayılıyordu ve bunu keselerinde sıkı sıkı saklıyorlardı. Üst kesimden kimseler de bu kalabalığa karışarak buradan bir sikke almaya çalışıyorlardı. Ayıp

¹⁰³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 16-b.

¹⁰⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 16-b.

¹⁰⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 17-a.

¹⁰⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 17-b.

kabul edildiği için geline hiçbir yakını refakat etmiyordu. Görgü kurallarına göre gelinin yakınlarının bir aydan evvel gelini ziyaret etmesi uygun değildi; fakat her zaman buna riayet edilmiyordu. Gelin hareme girdiği zaman düğün töreni sona eriyordu, ancak Ardahan'daki misafirler Hüseyin Bey ile Çürüksu beyinin kızının düğünü de başlamak üzere olduğu için dağılmadı. Hüseyin Bey bir kez daha düğün sona erene kadar Ardahan'da kalmamı rica etti; fakat burada yeterince kaldığım için Hüseyin Bey'in teklifini kabul etmedim".¹⁰⁷

3.6. Ardahan'dan Erzurum Yolculuk

Ardahan'daki uzun ikametten sonra Erzurum'a ulaşmak için tekrar yola çıkan Guarracino, üç günlük yolculuğunda ilk gece yol güzergâhlarında olan bir yaylada, ikinci gece Oltu'da ve üçüncü gece de açık havada konakladıktan sonra Erzurum'a ulaşmıştır. Konsolosun seyahat güzergâhına dair gözlemleri ve bölgeyi yöneten beyler hakkında verdiği bilgiler şu şekildedir:

"Sabah 10.30'da Ardahan'dan ayrıldık ve güney batı istikametinde ilerleyerek ovanın güney tarafından sınırını teşkil eden tepelerin aşağılarından 11.30'da Şiraz adlı bir köye vardık. Bu köyden itibaren yolumuz batı- güneybatı istikametinde iki saat boyunca devam etti. Öğleden sonra saat 3'te alçak bir tepeliği aştıktan sonra üzerinden ahşap bir köprü vasıtasıyla geçtiğimiz Kura Nehri'nin kıyısına ulaştık. Köprü'nün yakınında nehir Ardahan Ovası'na doğru dönüş yapmaktadır. Yükseltileri aşarak Ardahan bölgesinden çıktık ve Givleh'e girdik. Yolumuz şimdi batıya doğru döndü ve bizi saat 4.30'da Samdelek Köyü'ne¹⁰⁸ ulaştırdı. Bu köy sadece beş Müslüman haneye sahipti. Köyde 50 hane vardı ancak bunlar son Rus işgali köyü terk eden eski Ermeni sakinlerine aitti. Köy sakinleri hayvanlarını beslemek için yaylaya çıktıkları için köyde hiç kimseyi bulamadık. Köyden itibaren batı-güneybatı istikametinde ilerleyerek saat 6'da bu yaylaya vardık.¹⁰⁹ Ardahan'dan buraya kadar kat ettiğimiz mesafe 24 mildi. Geçtiğimiz mesafede çok az yerleşim yeri vardı. Düz alanda yer alan geniş araziler dereler tarafından sulanıyor ve oldukça geniş bir alan ortaya çıkarıyordu. Bana söylendiğine göre bölgenin nüfusunun azalması sadece Hristiyan ahalinin Ruslar ile ayrılmasından değil son on senede iklimde görülen değişimlerden de kaynaklanmıştı. İklimde görülen bu kararsızlık çok sık ortaya çıkıyor ve hasadı tahrip ederek Givleh'in çok sayıda Müslüman sakininin bölgenin değişik yerlerine göç etmelerine neden oluyordu. Bir zamanlar 300 köy ihtiva eden Givleh şimdi ancak bu sayının yarısına sahiptir. Bölge, yerli halk tarafından, eski bir paşanın oğlu olmalarından dolayı Givleh paşaları denilen üç kardeş tarafından yönetilmektedir. Bu kardeşler Samdelek'e iki saat mesafede bir yerde yaşamaktadır."¹¹⁰

Konsolosun 21 Temmuz günü konakladıkları yayladan Oltu'ya kadar takip ettiği rota ve geçtiği yerleşim yerlerine dair izlenimleri şöyledir:

"Saat 4.30'da yayladan yola çıktık ve saat 6'ya kadar ekilmeyen engebeli arazileri takip ettik. İyice ekilmiş oldukça güzel bir vadiye indiğimizde Penek sınırına da girmiş olduk. Güzergâhımız güney batı istikametinde idi. Vadiden bir saatlik mesafeden sonra saat 8'de bir saat sonunda vadinin yukarısında Yukarı Penasker¹¹¹ adlı bir köye vardık. Köy bahçeler ve otlakların arasında olan 30 haneye sahipti. Kahvaltı için bu köyde konakladık. Burada diğer köyün yarım saat batısında Aşağı Penasker¹¹² denilen bir başka köy daha var. Penek mütesellimi Aşağı Penasker'de ikamet eder. Bu kişi binbaşı rütbesine sahipti ve Erzurum Valisi Kamil Paşa tarafından atanmıştı. Penek bölgesi 28 köye sahiptir. Bu köylerin tümü aynı vadiye yer almaktadır. Bu köylerin mamur yerler olduğu söylenmektedir zira iklimleri ılıman olduğu için hasat oldukça iyi olmaktadır."¹¹³

"Kör Hüseyin Bey ve onun en genç kardeşi olan Dursun Bey, Abdi Bey'in yaptığı gibi sultandan aldıkları bir berat karşılığında bu tarafların aşarını toplamaktadırlar. Bu sene bölgenin aşarını Haziran ayında Erzurum'da mukim bir Ermeni tüccara 400 pound bedel ile satmışlardır. Bazen bu aşarı 550 pounda da satmaktaydılar ancak bu sene tohum ihtiyacından dolayı bazı araziler ekilmemiştir. Penasker'de bölgenin aşarını alan bu tüccarın iki adamını gördüm. Bunlar bu senenin

¹⁰⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 18-a.

¹⁰⁸ Samzelek, Ardhan Göle'ye bağlı Yeleçli Köyü.

¹⁰⁹ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 18-b.

¹¹⁰ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 19-a.

¹¹¹ Olur ilçesine bağlı Yukarı Karacasu Köyü.

¹¹² Olur ilçesine bağlı Aşağı Karacasu Köyü.

¹¹³ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 19-a; 19-b.

hasadının nasıl olduğunu incelemek üzere buraya gelmişlerdi. Bana bütün bölgeyi dolaştıklarını ve beklenen hasadın her yerde iyi olduğunu söylediler.¹¹⁴ Bundan dolayı bu Ermeni tüccar bu sene muhtemelen 100-200 pound arasında bir kâr yapacaktır. Penasker'den sabah saat 9.30'da tekrar yola çıkarak saat 12'ye kadar vadi boyunca güney-batı istikametinde akan derenin kıyısı boyunca aşağıya doğru ilerledik. Dere burada Oltu Suyu denilen ve doğu-güneydoğu istikametinde akan bir başka dere ile birleşiyordu. Bu dere Tortum'un güneyinden doğuyor, Narman ve Oltu'yu geçerek Artvin'in yukarılarında Çoruh Nehri'ne birleşen bir güzergâh takip ediyordu. Oltu Suyu'nun sağ yakasından saat öğleden sonra 1'e kadar yolumuza devam ettik. Bu dereyi taş bir köprü vasıtasıyla geçtikten sonra güneye doğru dönerek saat 3'te 20 Müslüman hanesi olan Pernek¹¹⁵ adlı bir köye ulaştık. Atlarımızı beslemek için burada yarım saat durakladık. Tekrar yola devam ederek saat 5'e kadar dar bir vadi boyunca ilerledik. Bu vadinin geniş bir ovaya doğru açıldığı yeri de geçtikten sonra Oltu Vadisi ile karşı karşıya kaldık. Ova her iki taraftan birbiri ardına devam eden konik kayalıklar ile birbirine bağlamakta ve çökelti yatakları ortaya çıkarmaktadır. Bu yataklardaki gri toprak günbatımının ışığını değiştirmekte ve oldukça etkileyici bir görünüm ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁶ Kayalık tepelerin yakınlarındaki dağlar kıraçtır ve kireçli topraklara sahiptir. Ova 4,5 mil uzunluğunda ve 2 mil genişliğindedir ve kıyısı boyunca takip ettiğimiz Oltu Suyu tarafından sulanmaktadır. Saat 6.30'da Oltu Vadisi'ne girdik ve 15 dakika sonra derenin her iki yakasını da işgal eden Oltu'ya vardık. Bugün 13 saat boyunca yol 39 mil yol yapmıştık. Oltu çok sayıda bahçesi ile oldukça güzel bir manzara ortaya koyuyordu. Kasaba 30'u Ermeni ve 250 Müslüman haneyi ihtiva ediyordu. Burası aynı zamanda Erzurum paşasının tayin ettiği kaymakamının ikamet yeri idi. Bu kaymakam aynı zamanda Çıldır Eyaleti'nden kalan yerlerin de mütesellimi idi. Bu yerler Posof, Ardahan, Givleh, Penek, Tevasker, Kiskin, Livane, Acara-yı Ulyâ ve Acara-yı Süflâ ve Çürüksu'ydu. Bu yerler ve Rusya'ya geçen bazı sancaklar Ahıska Paşalığını oluşturmuştu. Bunun başında olan kişi ise aynı zamanda Çıldır Eyaleti paşası unvanını da almıştı. Bu isim Türkiye tarafında kalan sancaklar için muhafaza edilmiştir ve halen daha İstanbul'da bölge ile ilgili yazılan evraklarda kullanılmaktadır. Oltu kaymakamı Giriftinoğlu Mehmet Ağa yakın zamanda Erzurum Valisi Kâmil Paşa tarafından idaresi altında olan bölge halkından haksız yere 50.000 kuruş aldığı için görevinden alınmış ve yerine Acaralı Abdi Bey tayin edilmişti.¹¹⁷

Oltu'da konakladıktan sonra 22 Temmuz'da yeniden yola çıkan Guarracino, Oltu Suyu istikametini takip ederek Narman'ın eski merkezi üzerinden güneye doğru yoluna devam etmiştir. Bu güzergâhta konsolosun izlenimleri şöyledir:

“Sabah saat 5.30'da Oltu'dan ayrıldık. Saat 7'ye kadar güney istikametinde ilerledik bu saatten sonra batıya döndük. Oltu sınırını oluşturan bir yükseliyi geçtik ve bizim de kıyısı boyunca ilerlediğimiz Oltu Suyu'nun suladığı ve oldukça geniş bir ovaya, Narman Sancağı'na girdik. Saat 8'de Narman Kasabası'nın¹¹⁸ çok yakınından geçtik. Narman tamamı Müslüman olan 300 haneyi barındırmaktadır. Saat 11.30'da sakinleri Müslüman olan 100 haneli Id¹¹⁹ adlı bir köye geldik. Bu köyün senelik 5.000-6.000 kuruş olan aşarı Erzurum valisinin maaşı olarak alınıyordu. Id Köyü'nden bir saat ötede Aka¹²⁰ adlı 20 Müslüman haneye ev sahipliği yapan bir başka köye rastladık. Saat 4'e kadar burada kaldık ve buradan iki yeni at aldık. Aka'dan ayrılırken aynı zamanda Narman Ovası'ndan da çıkarak dar bir vadiye girdik. Yolun büyük bir kısmı Oltu Suyu'nun yatağını takip ediyordu. Dere yatağı buralarda iki yarda genişliğindeydi. Aka'dan Bar Köyü'ne¹²¹ karanlık çökmeden dört saatte varmayı düşünüyordum. Ancak atlarımdan biri çok yorulduğu için saat 7'ye kadar kendine gelmesini bekledim. Dağın sırtlarını karanlıkta çıktık. Dağdan iniş iki saat sürdü. Saat 10'da dikkatsizliğimizden Bar Köyü'nü geçtiğimizi fark ettik. Atlarımız ve biz yorulduğumuz için onları otlamak üzere çözdük ve biz de yatmaya koyulduk. Bu gün 12 saat yürüdük”.¹²²

¹¹⁴ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 19-b.

¹¹⁵ Oltu'ya bağlı İriağaç Köyü.

¹¹⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 20-a.

¹¹⁷ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 20-b, 21a.

¹¹⁸ Narman'ın eski merkezi. Şimdi Oltu'ya bağlı Ünlükaya Köyü.

¹¹⁹ Şimdiki Narman ilçe merkezinin adı.

¹²⁰ Aha, Narman'a bağlı Beyler Köyü.

¹²¹ Tortum'a bağlı Yumaklı Köyü.

¹²² The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 20-b, 21a; 21-b.

Son gecesini de Yumaklı Köyü yakınlarında açık havada kısa bir dinlenme ile geçiren İngiliz konsolosu 23 Temmuz günü oldukça erken bir saatte Erzurum'a doğru yeniden yola çıkmıştır.

“Soğuk oldukça keskin olduğu için açık havada uyumak bizim için keyifli olmadı. Bundan dolayı saat 3 gibi erken bir saatte yolumuza devam etmeye karar verdik. Yolumuz güney batı yönünde engebeli bir güzergâh takip ediyordu. Saat 6'da Zagghi¹²³ adlı bir köye ulaştık. Köy Hemşinli 6 aile tarafından meskûndü. Buranın eski Ermeni sakinleri Ruslar ile buradan göç ettikten sonra Hemşinliler buraya gelmişlerdi. Kahvaltı yapmak için saat 8'e kadar bu köyde kaldık. Yolculuğumuza başladıktan sonra geçmiş olduğumuz tepelerden doğan ve Tortum'a doğru akarak Çoruh'a ulaşan bir derenin kıyısı boyunca aşağıya doğru indik. Saat 10'da güneye dönerek bir saat sonra Erzurum Ovası'nda bulunan Hintz Köyü'ne¹²⁴ ulaştık. Hintz'dan hızlanarak iki saat içinde Erzurum'a ulaştık. 21 mil yol kat ettik.”¹²⁵

Erzurum'a ulaşması ile Guarracino'nun yolculuğu da sona ermiştir. Bu nedenle raporunun sonunda, seyahatine ve izlenimlerine dair bir değerlendirme yapma gereği duymuştur. Bu değerlendirmelerden ilki bölgenin coğrafyası, halkı ve iklimi ile alakalıdır. Konsolosun coğrafi yapıya dair değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Bu seyahat süresince kat etmiş olduğum bölge iki farklı özellik taşımaktadır. Acara dağlık ve ormanlık bir bölgedir. Tarıma uygun arazileri genişlik açısından sınırlıdır ve halkın gıda ihtiyacını karşılamak açısından yetersizdir. Müslüman olan halk uzun ve heybetli bir yapıdadır; ancak karakter bakımından kavgacı bir tavır sergilemektedir. Bunun nedenleri ise sürekli silahlı olarak gezmeleri ve derebeylerine tabi olarak onlar gibi otorite kabul etmeyen kimseler olmalarıdır. Ardahan'a vardikten itibaren Ermenistan'ın düzlükleri başlar ve burada hububat tarımına ve hayvanlarını beslemeye uygun ovalar başlar. Bu tarafın sakinleri kısmen Müslüman kısmen Ermeni'dir. Ancak bu tarafın halkı Acara tarafındakilere göre alışkanlık olarak daha sakin ve çalışkandır. İklim ise daha sağlıklıdır. Sahilden gelen birine göre hava daha soğuk gelebilir; fakat dağların arasındaki münzevi vadilerde yazlar sıcaktır ve kışlarsa sert değildir. Açık yerlerde ve dağlarda hava oldukça soğuktur ve çok miktarda kar yağar.”¹²⁶

Konsolosun son değerlendirmeleri ise, bizzat bu gezinin nedenini de teşkil eden “bölgenin ekonomik ve ticari potansiyeli” hakkındaydı. Bu konuda Guarracino bölgeden “umduğunu bulamadığına” dair ifadeler ile raporunu bitirmekte ve özellikle daha sonraki konsolosluk görevlerinde de vurgulayacak olduğu gibi, öncelikli olarak yapılması gerekenin idari düzenlemeler olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda konsolos raporunu şu sözlerle bitirmektedir:

“Bölgenin ürünleri buğday, mısır, çavdar, fasulye, tereyağı, bal, balmumu, büyükbaş hayvan ve az miktarda deriden oluşmaktadır. Büyükbaş hayvan, deri, balmumu, bal ve tereyağı dışarıya satılacak kadar yeterli miktarda üretilmektedir. Tüm bölgede Avrupa mamulü ürünler tüketilmektedir. Yerli mamuller yerine Avrupa mallarından yapılan kıyafetler kullanmak bölge halkı arasında bir ayrıcalık göstergesidir. İnsanlar, beyleri tarafından ne kadar az baskıya uğrar ve servet biriktirmelerine izin verilirse İngiliz mallarının daha yaygın bir şekilde kullanımları teşvik edilmiş olur. Ancak şimdilik iyi bir yönetim tesis edilene ve medeniyet bu vahşi bölgelere nüfus edene kadar Avrupa mallarına talep olmayacaktır. Bunun için bölgedeki karmaşanın ve uzun zamandan beri hükümetin bölgeye yönelik ihmali ortadan kalkmalıdır”

Sonuç

23 Temmuz'da Erzurum'a ulaşan Guarracino, seyahatini Erzurum'da bitirmemiştir. Bir haftalık bir Erzurum ikametinden sonra, arşiv belgelerinin gösterdiğine göre Ağustos ayının başında bu kez Erzurum'dan Kayseri'ye bir seyahat gerçekleştirmiştir. Erzurum'dan sonraki bu seyahatine dair ayrıntılı bir raporu tespit edilemeyen Guarracino sadece geçtiği yerleri ve aralarındaki mesafeleri bir cetvel olarak hazırlamıştır. Bu seyahatinde 1 Ağustos'ta Erzurum'dan çıkıp 120-125 saatte 360-375 mil yol yaparak ve 10 Ağustos'ta Kayseri'ye ulaşmıştır; kısa da

¹²³ Zağgı, Yakutiye ilçesine bağlı Şenyurt Köyü.

¹²⁴ Hintsk, Yakutiye'ye bağlı Dumlu Köyü.

¹²⁵ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 21-b, 22-a.

¹²⁶ The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 22-a; 22-b.

olsa bu güzergâh hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. 20 Ağustos'ta de Kayseri'den hareketle 22 saatte 66 mil yol kat ederek Samsun'a ulaşarak seyahatini bitirmiştir.

Guarracino'nun Batum'dan Erzurum'a yaptığı ve 31 Ağustos 1841'de rapor haline getirdiği bu seyahat izlenimlerinden konsolosun nasıl bir kazanım elde ettiğini yine bu seyahate neden olan talimatlar ekseninde değerlendirmek mümkündür. Brant'ın talimatlarında da görüldüğü gibi, Guarracino'nun konsolosluga başlar başlamaz en önemli görevi konsolosluk bölgesi olarak nitelendirilebilecek olan Batum ve çevresi olanaklarının tespit edilmesiydi. 1840 yılında bölgede Acaralı kör Hüseyin Bey isyanından kaynaklanan kargaşa ortamı ile tehir edildiği anlaşılan bu misyona ilişkin geziler 1841'de icra edilebilmiştir. İlki Batum'dan Artvin'e kadar olan seyahatlerin bir devamı olarak Guarracino bu kez farklı bir rota izleyerek Batum'dan hareketle Keda üzerinden Şavşat'a uzanan bir rota takip etmiştir. Aslında bu gezinin Batum'u iç kısımlara bağlayan ve daha sonra da yapımı konusunda çokça bahsedilen Batum-Kars Yolu'nun Ardahan'a kadar olan kısmının tanınması açısından önemli bir tecrübe sağladığı söylenebilir. Guarracino, Acara'ya kadar olan kısmında bazı yerlerde yolun oldukça sarp geçişler ortaya çıkardığını, yolun geri kalanında güzergâhın çok fena olmadığını ve çok az bir masraf ve çalışma ile yolun işler hale getirilebileceğini belirtmiştir. Guarracino, Batum'dan yazdığı daha sonraki raporlarında da sık sık Batum-Kars Yolu'nun hem Batum hem de iç kısımların gelişmesi için en önemli hükümet yatırımı olacağını ifade etmiştir. Ticaret yapma yetkisi ile Batum'a tayin edilen Guarracino için bölgenin ileri gelenleri ile kuracak olduğu bağlantılar, Brant'ın talimatlarında da belirtildiği gibi, İngiliz ürünlerinin pazar olanakları açısından oldukça önemliydi. Bu bağlamda bu seyahat bölgedeki olanakları keşfetme misyonu ile Batum'a yerleşmeye çalışan Guarracino için iç kısımlardaki koşulları ve idari mekanizmada etkin kişileri tanıma ve münasebet tesis etmek açısından faydalı bir araştırma olmalıdır.

Erzurum'a olan bu seyahatin raporunun yapısı itibarıyla bakıldığında ise; bu raporun pek çok açıdan Artvin'e yapılan ilk seyahat raporuna benzediği görülmektedir. Guarracino burada da takip edilen yola dair ayrıntılar, yol güzergâhında olan köyler, köyler arasındaki mesafeler, köylerin nüfusları, çarşı veya pazarları, satılan ürünler, alınan vergiler ve miktarları, burada yapmış olduğu ziyaret ve faaliyetler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Asıl önemlisi konsolos yardımcısının bu seyahatlerine dair rotasını hazırlamış olduğu bir harita ile göstermiş olmasıdır. Bu bakımdan raporlar, bu dönemde bölgeyi keşfetmekle görevli diğer konsolosların raporları ile benzerlikler göstermektedir. Ancak bu raporu farklı kılan unsur şüphesiz konsolosun takip etmiş olduğu rotadır. 19. Yüzyılda Anadolu'da pek çok İngiliz seyyah ve konsolos değişik misyonlarla seyahat gerçekleştirmiş ve bunlara ilişkin bilgiler vermişlerdir. Ne var ki bu seyahat anlatılarının büyük bir kısmı önemli ticaret ve ulaşım ağı üzerinde olan önemli şehirler ve bölgeler hakkındadır. Bu bakımdan Guarracino'nun iki seyahatinde takip ettiği rota ve buna ilişkin detaylar 19. Yüzyılın ilk yarısı gibi erken kabul edilebilecek bir dönem için oldukça kıymetlidir. Ulaşımın ticaret için en önemli unsur olduğu bu coğrafyada yerleşmeye çalışan İngilizler için bir taraftan Çoruh'un ulaşım olanakları, diğer taraftan da karayollarının imkânları tespit edilmiş ve İngiliz ticaretinin bölgedeki potansiyeli araştırılmıştır. Bu araştırmalar sırasında konsolosların en küçük köylere varıncaya kadar aktardıkları detaylar bölgenin yerel tarihi açısından da yabancı arşiv belgeleri içinde keşfedilen parçalar olarak önemli katkılar yapmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

The National Archives, TNA (İngiliz Milli Arşivleri)

Service Historique De La Défense (Château De Vincennes, SHD: (Fransa Savunma Bakanlığı Arşivi)

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri ve Seyahat Raporları

Abashidze, Aslan I. (Ed.) (2003), *Selections from the British National Archives on Adjara, 1830-1921, Vol. 1, Adjara and the Ottoman Empire 1830-1878*, Second Edition, London: Aslan I. Abashidze Historical documents Centre Publications.

Fontanier, Victor (1832), "Notice sur la côte de la Mer Noire, appelée Lazistan", *Bulletin de la Société de Géographie*, 17, 68-82.

Guarracino, Frederick (1845), "Notes on an Excursion from Batum to Artvin", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 15, 296-305.

Guarracino, M. Fred. (2013), "Batum'dan Artvin'e Gezi Notları", Çev. Yahya Yeşilyurt, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15, 233-242.

Suter, Henry (1840), "Notes on A Journey from Erz-Rum to Trebizond, by Way of Shebb-Khaneh, Kara Hisar, Sivas, Tokat, and Samsun, in October, 1838.", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 10, 434-444.

Taylor, J. G. (1865), "Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 35, 21-58.

Diğer Kaynaklar

Adıtatır Funda (2011), "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/1, 1-34.

Aydın, Mustafa (2017), *Batı Kafkaslarda Rus Siyaseti ve Değişen Dengeler (1830-1850)*, İstanbul: Derin Yayınları.

Berridge, G.R. (2009), *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*, Ed. J. Melissen. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Brant, James (1840), "Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan in the Summer of 1838," *Journal of the Royal Geographic Society of London*, 10, 341-434.

_____ (2014), *1838 Yazında Kürdistan*, Çev. A.Celil Kaya, İstanbul: Rupel Basım Yayın.

_____ (1836), "Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor, in the Year 1835", *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 6, 187- 223.

Cassandra, Vivian (2012), *Americans in Egypt, 1770-1915: Explorers, Consuls, Travelers, Soldiers, Missionaries, Writers and Scientists*, New York: McFarland.

Dönmez, Ahmet (2019), "The Role of James Brant in the Process of Structural Changes in British Consulates", *Adalya*, 22, 363-379.

Ersoy, Osman (1964), "Bir İngiliz Konsolosu'nun 1846 yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 238-249.

Faruk Bilici (2003), "La France et la mer Noire sous le Consulat et l'Empire : "la porte du harem ouverte", *Méditerranée, Moyen-Orient: deux siècles de relations internationales, recherches en hommages à Jacques Thobie* (dir. W. Arbid, S. Kançal, J.-D Mizrahi, S. Saul), Paris: L'Harmattan, 55-92.

Fourcade, Pascal (1811), "Mémoire sur Pompeiopolis ou Tasch-Kouprou avec quelques remarques sur Tovata ou Voyavat lu à la troisième classe de l'Institut", *Annales des voyages, de la géographie et de l'histoire*, 14, 30-58.

Görür, Halil İbrahim (2001), *İngiltere'nin Doğu Siyaseti ve Bağdat Genel Konsolosluğu (1875-1879)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Issawi, Charles (1970), "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: The Rise and Decline of A Route", *International Journal of Middle East Studies*, I, 18-27.

Justin McCarty (2002), "Factors in the Analysis of the Population of Anatolia", *Population History of the Middle East and the Balkans*, İstanbul: Isis Pres, 85-112.

Kartın, Cengiz (2020), *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1843-1852)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

_____ (2020), "İngiliz Konsolosluk Sistemi ve Osmanlı Devleti (1825-1850)", *Osmanlı Devleti'nin Diploması Tarihi Makaleler-1*, Ed. M. Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Ankara: Altınordu Yayınları, 287-318.

King, Charles (2008), *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kocabaşoğlu, Uygur (2004), *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şenışık, Pınar (2011), *Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Politics and Identity in the Late Nineteenth Century*, London: I.B. Tauris.

Turgay, A. Üner (1983), "Otoman-British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century", *Economie et Societes dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe- debut du XXe siecle)*, der. J.-Louis Bacqué-Grammont, P. Dumont, Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique, 297-315.

Vural, Suat (2009), "İngiliz Konsolos J. G. Taylor'un Batman ve Yöresi Hakkındaki Gözlemleri", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, ed. S. Cöhçe-A. Çevik, c. II, İstanbul: Batman Valiliği Yayınları, 211-219.

Washington, John - W. I. Hamilton (1839), "Instructions of the Council of the Royal Geographical Society of London Adressed to the Leaders of the Expedition for Exploring in Kurdistan", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 9 (1839), xiii-xxii.

Watkinson, Sarah (2018), "The Stevens Family: Consuls in Malta and the Levant", *Journal of Maltese History*, 5/2, 62-78.

Yılmaz, Özgür (2014), "Güney Karadeniz'de Yeni Fransız Politikası: Pascal Fourcade ve Sinop Konsolosluğu (1803-1809).", *Cahiers balkaniques*, 42, 223-268.

_____ (2014a), "Samsun'da Fransız Konsolosluğunun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16, 57-86.

_____ (2014b), "Tanzimat Döneminde İsyancı Bir Ayan Profili: Acaralı Kör Hüseyin Bey Hadisesi", *Bellekten*, 78/282, 611-658

_____ (2016a), "Trabzon'da Fransız Varlığının İlk Dönemleri: Pierre Jarôme Dupré'nin Trabzon Konsolosluğu (1803-1820).", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 87-120.

_____ (2016b) "Marius Outrey'nin 1835 Yılında Trabzon'dan Erzurum'a Seyahati ve Erzurum Şehri Hakkında Raporu", *Mavi Atlas*, 7, 150-167.

_____ (2018), "Erzurum'da Fransız Konsolosluğu: Kuruluşu, Konsoloslar ve Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılı Uluslararası Erzurum Sempozyumu, Bildiriler*, Ed. M. Küçüküçürlü vd., Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları, 118-143.

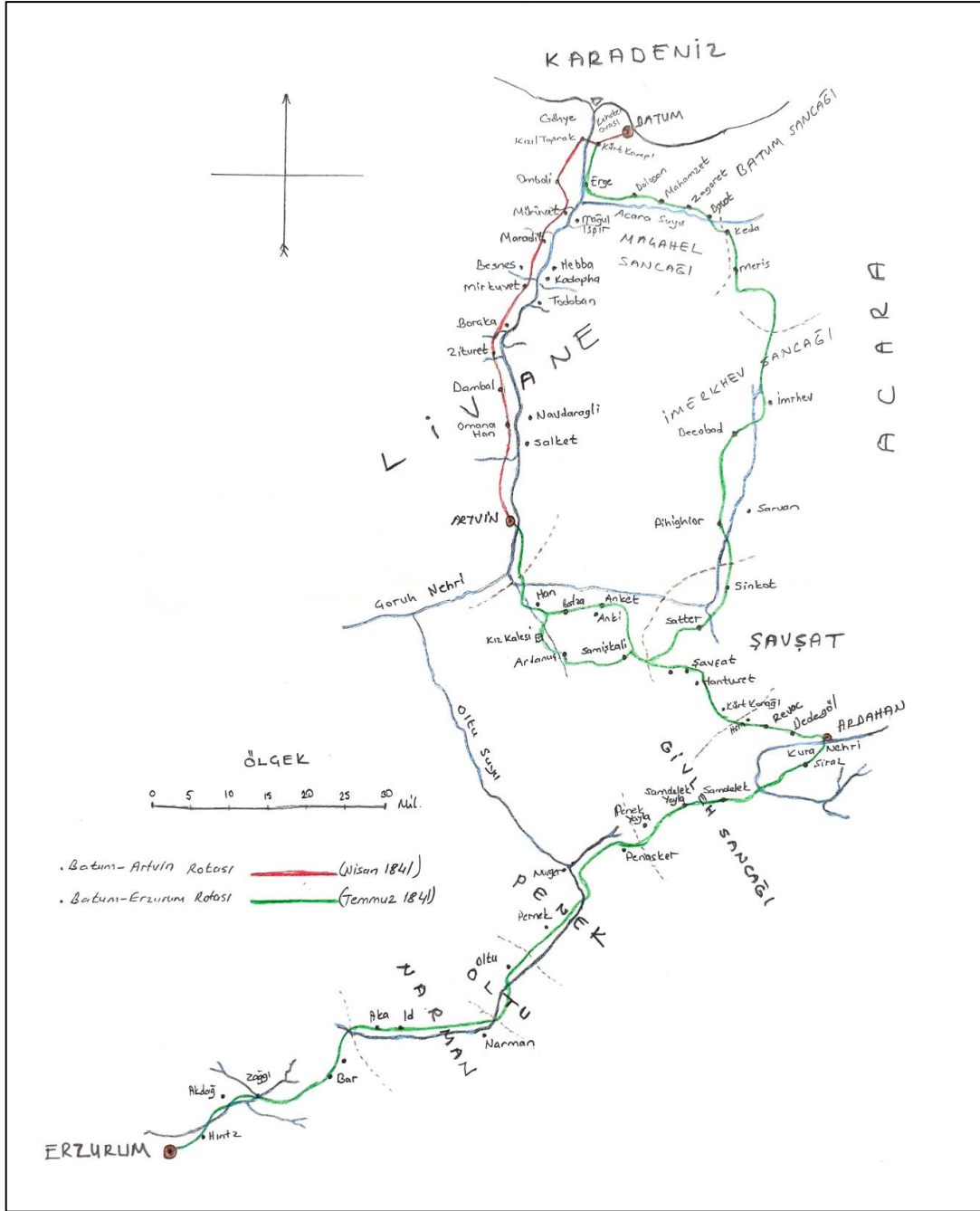

_____ (2020), "Kraliyet Coğrafya Derneği ve Anadolu'ya Yönelik Faaliyetleri (1835-1845)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17, 319-348.

_____ (2022), *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Batum ve Çevresi (1840-1852)*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

EKLER

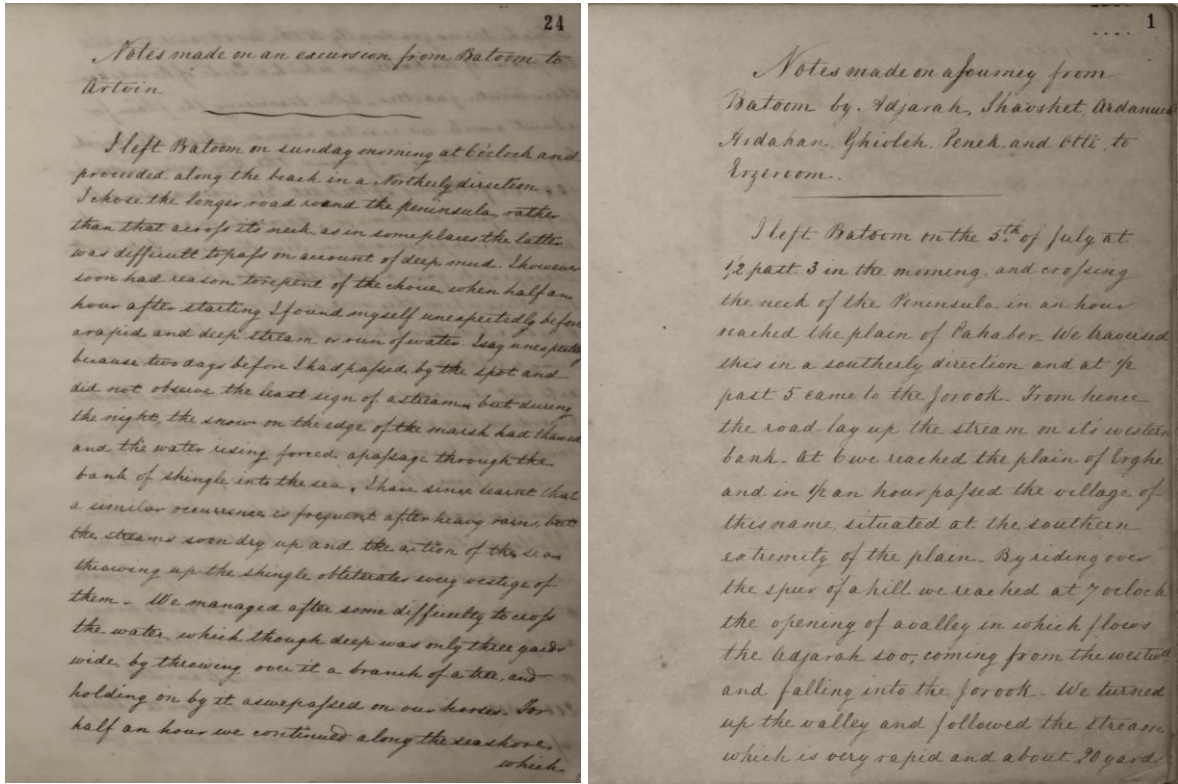
Ek 1. Guarracino'nun Batum'dan Artvin ve Erzurum'a Seyahat Güzergâhları¹²⁷

Kaynak: SHD, L'État-major de l'armée de Terre, 1622. Turquie, 1855-1865.

¹²⁷ Harita İngilizce aslına uygun olarak tarafımızdan yeniden çizilmiştir.

Ek 2. Guarracino'nun Batum'dan Artvin ve Erzurum'a Seyahat Raporlarının İlk Sayfaları

Kaynak: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 526/2: 22-a; 22-b.